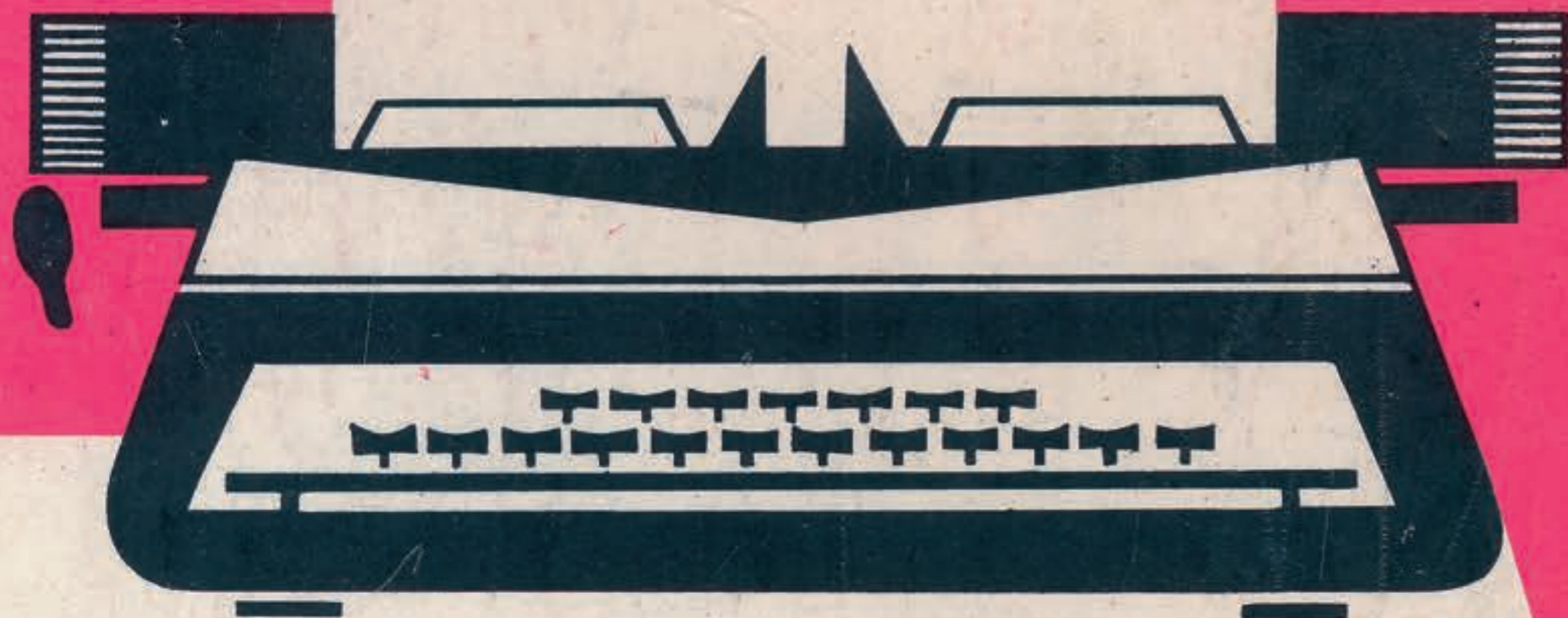

PŘI PRÁCI S UHLOVÝMI PAPIRY
DODRŽUJTE ZÁSADY HYGIENY!

**Přepisovat
a šířit
výslovně
zakázáno!**

**Český
literární
samizdat
1949–1989**

1/ Co je samizdat

V roce 1949 označil ruský básník Nikolaj Glazkov jeden ze svých autorských rukopisů výrazem SAMSEBJAIZDAT. Slovo použil jako sarkastickou paralelu k názvu tehdejšího sovětského vydavatelství krásné literatury GOSLITIZDAT (zkratka utvořená ze slov GOSudarstvennoje LITerarnoje IZDATelstvo), v němž byl básníkův rukopis z politických důvodů nepublikovatelný. Z Glazkovova „samsebjajzdatu“ později vzniklo slovo SAMIZDAT, označující veškerá svépomocí rozmnožovaná a tajně šířená literární díla, ať už umělecká či odborná, jejichž vydání v daném místě a době brání politické poměry.

V české literatuře se termín „samizdat“ používá zejména v souvislosti s šířením zakázané literatury v období sedmdesátých a osmdesátých let 20. století. V dramatické novodobé historii českých zemí se ilegální tiskoviny objevovaly i dříve, např. v období protektorátu. Tehdy byly většinou spojeny s odbojovou činností, ojediněle se však opisovaly či tajně tiskly i básně s vlasteneckou tematikou a další literární texty.

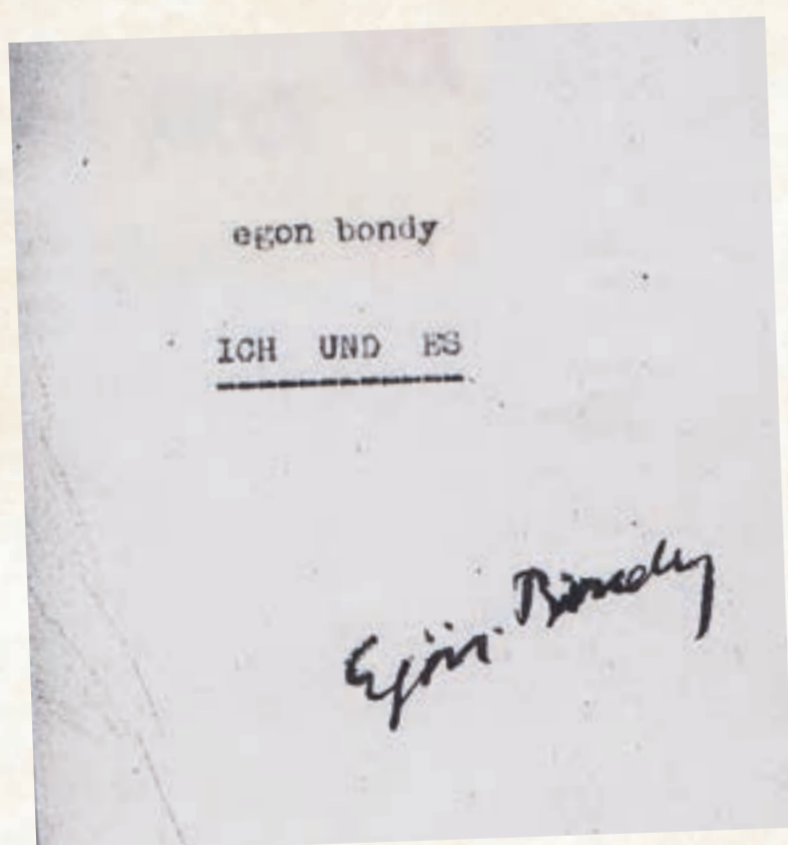

← Sborník anekdot z roku 1944 **Protektorát se směje** mezi lidmi koloval v tištěné verzi, příležitostně se však objevovaly i jeho opisy.

← Literární časopis studentské básnické skupiny z Vysočiny **Vitr** (1944–1945) vydávali mladí lidé totálně nasazení v jihlavské továrně Polák a Hopp. Časopis byl krátce obnoven v letech 1949–1950, pak byl však jeho redaktor František Toman zatčen a uvězněn. Spolupracovníky se mu podařilo uchránit před stíháním tím, že se prohlásil za autora všech článků.

Více či méně organizovaná výměna strojopisů v rámci několika autorských okruhů existovala i po komunistickém převratu v únoru 1948; v kontextu padesátých let někteří badatelé hovoří o tzv. protosamizdatu.

← V **Edici Půlnoc** (1950–1952), jedné z prvních strojopisných edic poúnorového období, vycházela zejména raná díla jejích zakladatelů, spisovatele a filozofa Egona Bondyho a básníka a výtvarníka Ivo Vodsedálka.

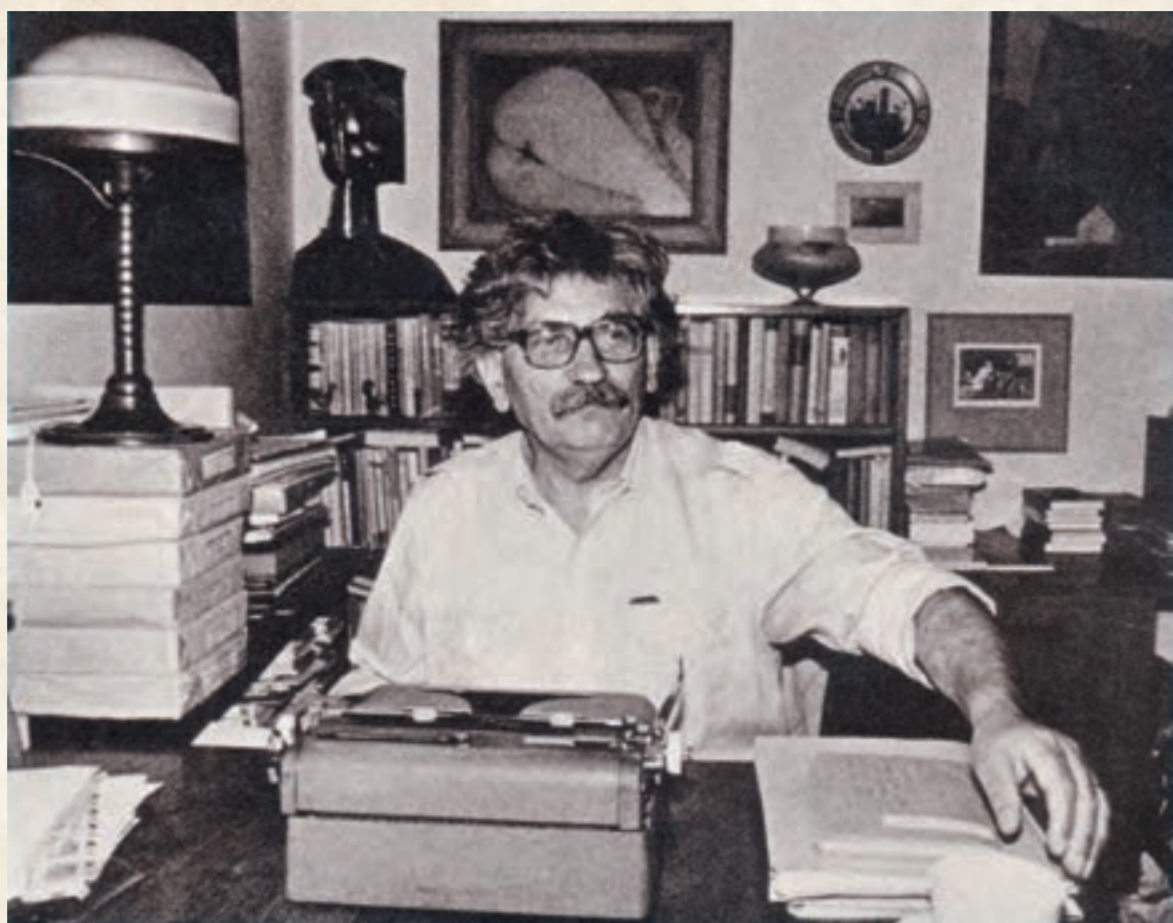

↑ Převážně vlastní literární díla vydával pro své přátele malíř a grafik Vladimír Boudník v **Edici Explosionalismus** (1952–1953). „Explosionalismus“ jako původní výtvarný a literární směr, jehož podstatou byla představivost a schopnost volné asociace opírající se o individuální zkušenost, Boudník propagoval už od roku 1947.

Teprve v sedmdesátých a osmdesátých letech, tedy v období normalizace, však opisování ideologicky nepohodlných textů nabylo výraznějších rozměrů a rozšířilo se do všech společenských skupin i vrstev. Právě tehdy se pro tuto autorskou a čtenářskou samoobsluhu vžilo označení samizdat. Termín byl zpočátku vnímán s rozpaky – označovat ruským slovem literaturu proskribovanou v důsledku sovětské invaze do Československa se zdálo poněkud paradoxní. Přesto nakonec výstižný jednoslovný výraz v obecném povědomí zvítězil nad pojmy „ineditní“, „neoficiální“, „podzemní“, „opoziční“, „nezávislá“ či „paralelní“ literatura, s nimiž se můžeme rovněž setkat. Největší sbírku českého samizdatu shromáždila pražská knihovna Libri prohibiti.

2/ Kdo byli samizdatoví vydavatelé

↑ Spisovatel Ludvík Vaculík, vydavatel **Edice Petlice**

Neméně citelně normalizační zákazy dopadly na čtenářskou obec. Čtenáři přišli nejen o nová díla oblíbených současných spisovatelů, ale také o přístup k dříve vydaným knihám starších autorů, které se během šedesátých let vrátily do knihoven a na pulty knihkupectví, nyní však znovu nevyhovovaly státem kontrolované kulturní politice a i z knihoven byly opět vyřazovány. Sami tedy začali tajně opisovat a organizovat půjčování či vyměňování nedostupných knih, ať už starších, jejichž jednotlivé výtisky se daly porůznu najít v domácích knihovnách, nebo nových děl vydaných v samizdatu či v exilových nakladatelstvích. Právě díky kulturním potřebám širokého spektra občanů se samizdat nestal ostrovem sebezáchovy několika stovek lidí vyloučených z veřejného života, ale efektivním nástrojem vzdoru proti normalizované kulturní politice.

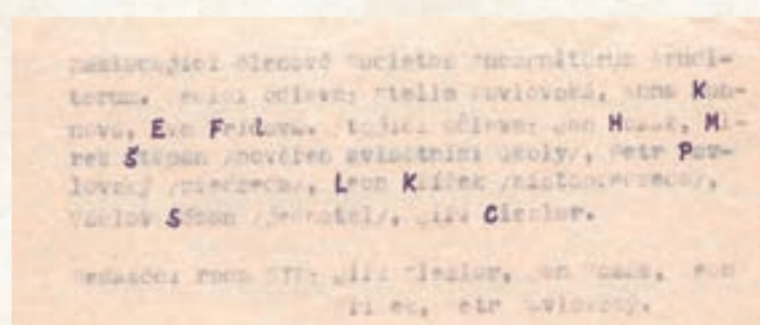
Svobodný prostor v samizdatu hledali i ti, kdo z veřejné odborné komunikace vyloučení nebyli, nemohli tam však své názory a vědecké poznatky prezentovat svobodně. Samizdat se pro ně – stejně jako pro zakázané autory – stal prostorem pro intelektuální realizaci a otevřenou diskusi.

V osmdesátých letech se samizdat stával stále silnějším fenoménem. V generaci narozené v šedesátých letech už byl mnohdy vnímán jako jediná etická alternativa, jak se podílet na literárním životě: zrodili se autoři, redaktori, překladatelé a editoři, kteří se do „oficiálního“ prostoru státem schvalovaných časopisů a knižních publikací vůbec nepokoušeli proniknout a své tvůrčí plány uskutečňovali rovnou v samizdatu, bez kompromisu a bez cenzury.

V obecném povědomí bývá samizdat spojován s kulturním disentem, tedy se spisovateli, překladateli, redaktory, literárními historiky a dalšími veřejně činnými lidmi, kteří se na počátku sedmdesátých let ocitli na „černé listině“ a byli postiženi zákazem publikovat. V samizdatu hledali a nacházeli možnost, jak pokračovat ve své práci alespoň pro omezený okruh čtenářů.

↑ Skladník a truhlář Miroslav Němejc, vydavatel edice **Venkov**, se synem Antonínem

← ↑ V samizdatu debutovali také Jáchym Topol a Petr Placák

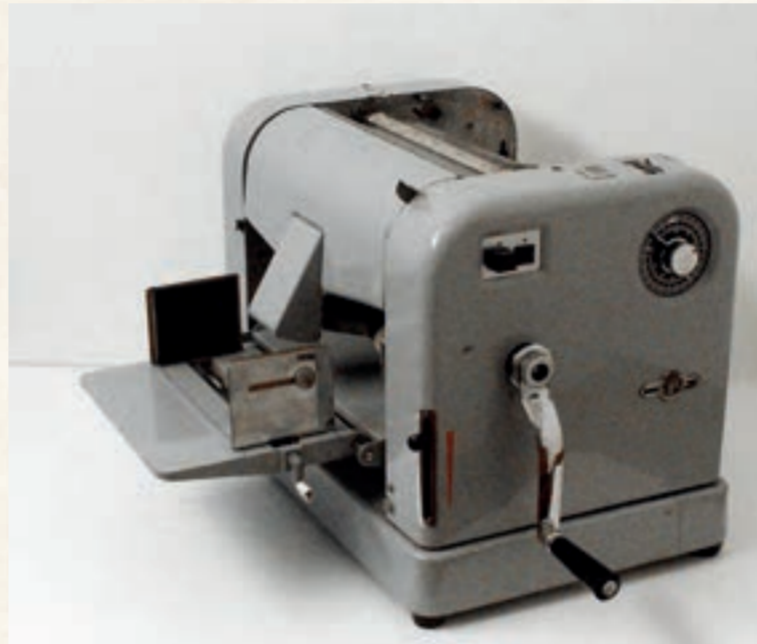
← ↑ Časopis **Acta incognitorum** vydávala skupina přátel nazývaná Societas incognitorum eruditorum II., jejíž členové většinou mohli publikovat i veřejně

3/ Jak vyrobit samizdatovou publikaci

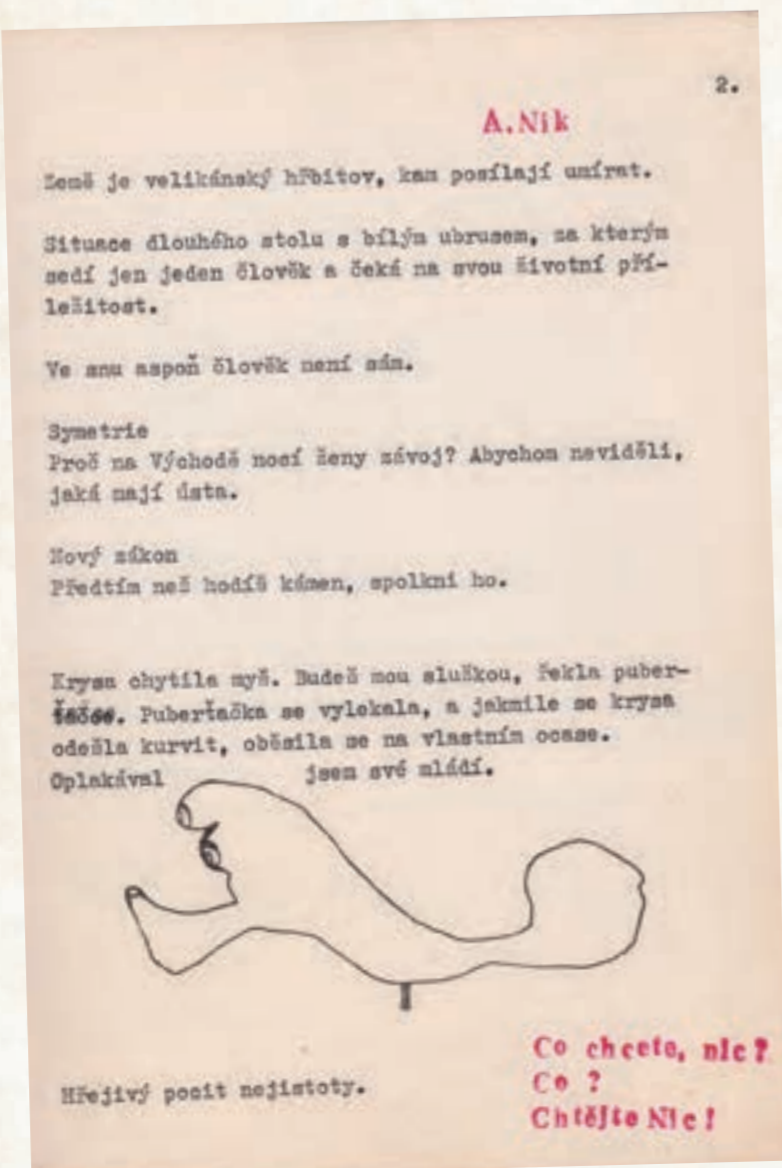
Nejrozšířenějším nástrojem pro výrobu a rozmnožování samizdatových tiskovin byl mechanický psací stroj. Kopie vznikaly průklepem přes uhlový papír opatřený slabou vrstvou barvy, kterým písaři prokládali listy kancelářského nebo velmi tenkého průklepového papíru. Podle typu použitého materiálu bylo možné zhotovit šest až patnáct kopií, jejichž čitelnost s vyšším počtem výrazně klesala. Stejným způsobem se psalo na modernějším elektrickém stroji, teprve stroj elektronický posléze umožnil základní úpravy textu, jeho ukládání do paměti a následný tisk.

Výkonnější techniku představoval cyklostyl (mimeograf), který ovšem stejně jako jiné rozmnožovací stroje (ormig neboli hektograf, ofset či později kopírky) nebyl běžně dostupný – už od roku 1948 jej totiž nesměly vlastnit soukromé osoby. Příležitostně se však podařilo tajně využít vybavení ve státních institucích: například některé svazky Edice Expedice byly rozmnožovány na Ministerstvu financí, knihy z edice Proti všem se tiskly na kopírkách knihařské dílny Státní banky československé, časopisy Vysoc-činná a SM revue rozmnožili vydavatelé na cizích cyklostylech v opravných kancelářských strojích.

↑ **Cyklostyl** (mimeograf) na listy papíru propouštěl barvu přes speciální blánu popsanou psacím strojem. Z jedné blány bylo možné dosáhnout i několika desítek kopií. Protože však tento přístroj vydavatelé obvykle neměli k dispozici, nahrazovali jej jednoduchým zařízením, které mohli zhotovit a používat v domácích podmínkách. Šlo o tzv. **rámeček**: na plátno napnuté do dřevěného rámu se nanášela barva, pod rámečkem byl vložen papír a na něm průtisková matrice (blána) prospaná textem. Přejížděním válečku po plátně se text přenesl na papír.

Výsledný vzhled knihy nebo časopisu zpravidla určovala řemeslná zručnost vydavatele. Protože využívání služeb profesionálních knihvazačů by představovalo zvýšené riziko odhalení, převažovaly svépomocné, různě dokonalé amatérské knihařské práce s použitím sešívačky, hřebíků, provázků nebo drátků, kobercové pásky, textilní či papírové tapety. Využíván byl hlavně materiál běžně dostupný v maloobchodní síti.

← Také typografie samizdatových publikací se většinou musela podřizovat možnostem psacího stroje, přesto vydavatelé dokázali s tímto omezením kreativně pracovat. Pro tvorbu nadpisů se s oblibou užívalo suchých obtisků (propisotu) nebo razítek, která sloužila i k natištění paginace. Při malém počtu exemplářů bylo možné vzhled stránek dotvářet ručně, například pomocí pastelky, fixů, barevných tuší apod. Obrazový doprovod svazků tvořily kresby, malby, grafiky, reportážní i umělecké fotografie či koláže, které se rozmnožovaly přefotografováním nebo xerozem.

← V improvizovaných domácích dílnách občas vznikaly pozoruhodné výtvarné tvůrby, jimž dominovalo originální výtvarné pojetí knihy. Obalem z džínů s kapsou na sirky a placatku alkoholu byl vybaven exemplář receseního sborníku **Ke-šot** (1983); podobu trojrozměrného artefaktu získalo jedno číslo časopisu **DRU** (1972–1981).

Za šíření „protistátní“ či „závadové“ literatury, jak samizdatovou produkci označovala Státní bezpečnost, hrozily vydavatelům nepříjemné postihy a sankce: od zabavení řidičského průkazu, cestovního pasu nebo odpojení telefonní linky přes výslechy na Státní bezpečnosti a opakované zadržení na 48 hodin až ke ztrátě zaměstnání nebo vyloučení ze studia; výjimkou nebylo ani vyhrožování fyzickým násilím nebo vydírání (dětem nepohodlných osob bylo bráněno ve studiu apod.). Podobné šikaně dávala Státní bezpečnost často přednost před soudními procesy, které přitahovaly nežádoucí pozornost mezinárodního společenství; pokud však znepríjemňování každodenního života ani zastrasování vydavatele neodradilo, sáhla státní moc i k trestnímu stíhání. Komunistická justice se při tom opírala především o paragrafy Trestního zákona z roku 1961 a vydavatele vinila z pobuřování, hanobení republiky, poškozování zájmů republiky v cizině nebo z výtržnictví, ale také např. z nedovoleného podnikání nebo z příživnictví, pokud přišli o zaměstnání a nepodařilo se jim získat jiné.

JIRÍ GRUNTORÁD

VĚZNĚN ZA SVÉ PŘESVĚDČENÍ

Jiří Gruntorád, nar. 21.9.1952 v Praze

Po ukončení základní školy se učil v oboru lesní dělník. Ze zdravotních důvodů z učebního poměru odešel. Pracoval jako průvodčí, pomocný dělník, neposledy jako zeďník u OVBH Praha 2. Zajímá se o literaturu, začal vydávat samizdatové knihy např. Hutku, Třešňáka, Havle, Seiferta, Škvoreckého, Liehna aj. V roce 1979 odsouzen za přečin /údajně držení stříelné zbraně/ na 3 měsíce. V roce 1980 trest odpykal v NVÚ Plzeň-Bory. V témže roce v prosinci zatčen a odsouzen podle § 98 /podvracení republiky/ k odnětí svobody na 4 roky + 3 roky ochranný dohled. Trest si odpykává v NVÚ Minkovice u Liberce. Ve vězení byl zbit příslušníkem NVÚ, podal si stížnost a za ní je trestně stíhán pro "křivé obvinění" /§ 174/ a hrozí mu další trest až na tři léta.

← Na ofsetu tištěný leták s „medailonem“ vězněného vydavatele Edice Popelnice **Jiřího Gruntoráda**, který byl odsouzen na čtyři roky do vězení za podvracení republiky, jehož se dopustil šířením hudebních nahrávek a literárních textů, mj. sbírek Jaroslava Seiferta a Bohuslava Reynka. Po propuštění žil další tři roky v režimu tzv. ochranného dohledu, takže mj. nesměl v noci opustit Prahu 2. Letáky s informacemi o politických vězních šířil na počátku osmdesátých let neznámý vydavatel.

← Matka dvou dětí **Drahomíra Šinoglová** byla v roce 1980 odsouzena za údajné opisování Edice Petlice pro trestný čin pobuřování na rok do vězení, a to přesto, že o její činnosti neexistovaly přímé důkazy. Protože v době určené k nástupu trestu čekala další dítě, skrývala se a žádala odklad; nakonec byla zatčena a odvezena do vězení. Na nátlak světové i české veřejnosti byla po měsíci propuštěna na svobodu a prezident Gustáv Husák jí udělil milost.

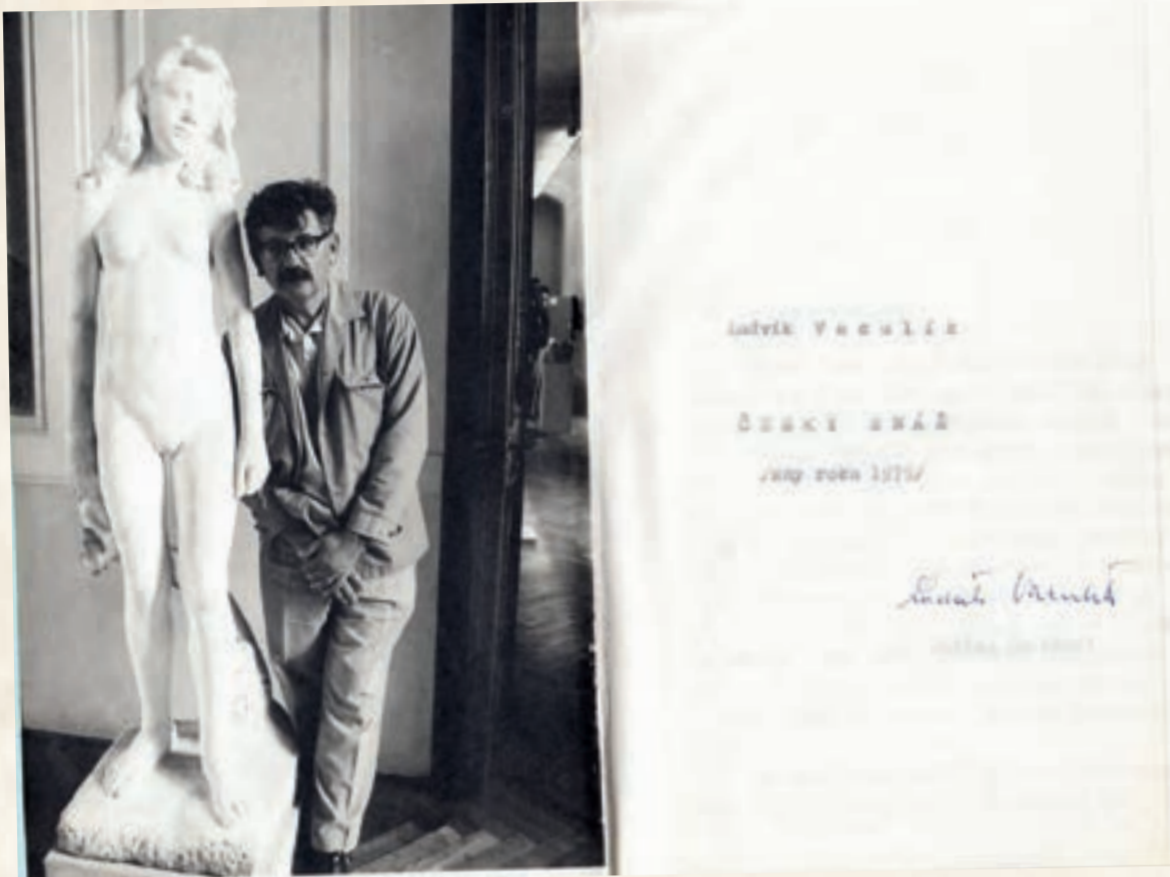
→ Vydavatel undergroundového časopisu *Vokno* a později i stejnojmenné knižní edice **František Stárek-„Čuňas“** byl za svou činnost v roce 1981 odsouzen ke dvěma a půl letům odnětí svobody a dvěma letům ochranného dohledu podle §202 o výtržnictví; po návratu z vězení ve vydávání časopisu pokračoval a v únoru 1989 byl znovu zatčen a odsouzen k trestu ve stejné výši, tentokrát podle §100 o pobuřování. Propuštěn byl v listopadu 1989 na základě amnestie prezidenta republiky.

← Ostravský disident **Jaromír Šavrda** byl za organizování samizdatové edice *Libri prohibiti* a za spolupráci s Edicí *Petlice* vězněn dvakrát: poprvé v letech 1978–1980, podruhé v letech 1983 až 1985. Během svých pobytů ve vězení napsal několik básnických sbírek a román *Tunel U*, jehož rukopis se ztratil poté, co jej zabavila vězeňská správa. Věcně a se značnou dávkou ironie zpracoval Šavrda své zážitky z vězení ve vzpomínkové knize *Přechodné adresy*. Zejména druhý pobyt definitivně podlomil jeho už tak chatrné zdraví a Jaromír Šavrda zemřel v únoru 1988 ve věku nedožitých pětadesáti let.

5/ Samizdat jako prostor pro nová díla a jejich uchování

Už na prahu sedmdesátých let bylo zřejmé, že „normalizovaný“ literární život se do normálních otevřených poměrů v dohledné době nevrátí. Samizdat tak pro autory vykázané z veřejného života nebyl jen řešením, jak si zachovat alespoň omezenou možnost svobodné literární komunikace; znamenal také šanci, že jejich rukopisy budou pro literární dějiny uchovány v textově přesných verzích a pokud možno v co nejvyšším počtu exemplářů.

↑ Vaculíkuv román Český snář je mj. beletristickým svědectvím o provozu Edice Petlice

Edice Petlice (1972–1990) založil a po celou dobu její existence řídil spisovatel Ludvík Vaculík, který tu postupně vydal na čtyři sta svazků. Kromě původní beletrie českých autorů, většinou debutantů z šedesátých let, tu vycházely také memoáry a odborné publikace z oblasti literární vědy, filozofie a historie. Jeden exemplář každého titulu byl prostřednictvím tajných kurýřů odeslán do německého Scheinfeldu a tam archivován v Československém dokumentačním středisku pro nezávislou literaturu na zámku Schwarzenberg. Petlice inspirovala mnoho dalších vydavatelů, jimž její pečlivě vypravené svazky sloužily jako zaručený zdroj autorsky ověřených původních rukopisů.

← Novoročenka Edice Petlice na rok 1975

← Zakladatelé Edice Expedice Václav Havel a Daňa Horáková

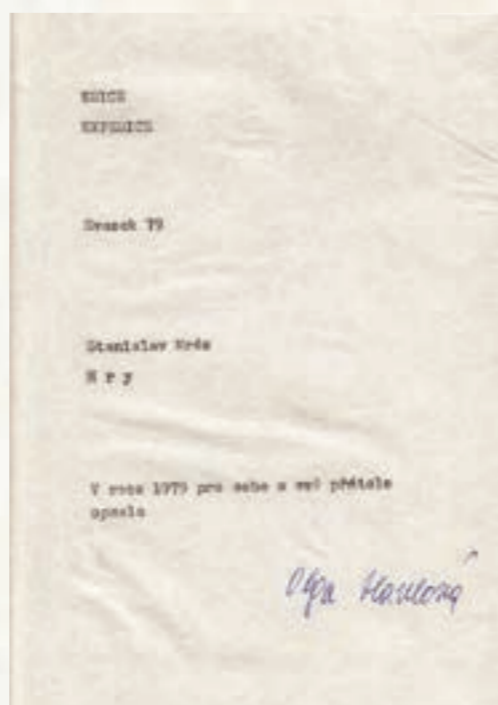
Prvotním záměrem **Edice Expedice** (1975–1990), založené Václavem Havlem a Daňou Horákovou, bylo pořizovat opisy titulů Vaculíkova vydavatelství a šířit je v dalším okruhu čtenářů. Program edice se však záhy rozšířil o původní tituly nově se formujícího tvůrčího okruhu, k němuž patřili i mladší autoři jako Tereza Boučková, Vlastimil Třešňák nebo Ivan Matoušek. Opisovány však byly i nevydávané knihy starších autorů, např. Ladislava Klímy. Vedle prózy zde vycházela poezie, divadelní hry, memoáry, překlady světové beletrie, práce z oblasti společenských i přírodních věd.

← Po uvěznění Václava Havla v roce 1979 a odchodu Daňy Horákové do Německa se řízení podniku ujali Olga Havlová společně s Ivanem M. Havlem a jeho budoucí ženou Dagmar Lantayovou. V roce 1983 byl Václav Havel propuštěn a Edice Expedice pokračovala v činnosti pod vedením redakční rady označované krycím názvem „admiralita“. Také její produkce byla odesílána do Německa Vilému Prečanovi k archivaci v Československém dokumentačním středisku.

↓ Knihy Edice Expedice signoval Václav Havel, po dobu jeho věznění manželka Olga Havlová

↑ Stejný záměr jako zakladatelé Edice Expedice, tedy dalšími opisy zpřístupnit produkci Edice Petlice, měl také brněnský vydavatel a organizátor Jiří Müller. V roce 1976, krátce po svém propuštění z vězení, kde si odpykal více než pětiletý trest za šíření protirežimních letáků, začal po dohodě s Ludvíkem Vaculíkem budovat tzv. „brněnskou odnož“ jeho nakladatelství. Z původní „opisovačské dílny“ se postupem času zrodily dva velké brněnské samizdatové podniky – **Vydavatelství Jiřího a Bronislavy Müllerových** (na snímku nahoře) a přátelskými vztahy s ním spřízněné **Vydavatelství Jany a Milana Jelínkových** (na snímku dole). Oba se brzy přestaly omezovat na nové opisy svazků vydaných v Praze a připravovaly vlastní původní tituly jak beletristické (nové sbírky Jana Skácela, hry Milana Uhdeho, prozaické texty Jana Trefulky či Jiřího Kratochvíla), tak odborné (historické, filozofické či náboženské).

6/ Další pražská vydavatelství

První velké samizdatové edice podnítily vznik mnoha dalších podniků, zprvu především v Praze, později však i v dalších městech republiky. Mezi samizdatovými nakladateli nevznikaly konkurenční vztahy, typická byla spíše přátelská spolupráce. Vydavatelé se často dlouhá léta znali z literárního prostředí nebo z disentu a ve stísněné době se vzájemně podporovali.

↑ Básník a překladatel Jan Vladislav založil a až do roku 1981, kdy byl nucen odejít do exilu, vedl vlastní nakladatelství **Kwart** (1975–1984; od roku 1981 je řídil Tomáš Vrba). Vladislav sice opisoval i knížky z Edice Petlice či Edice Expedice, kromě toho si však k vydání záměrně vybíral autory stojící mimo petliční okruh. Do svého edičního programu zařadil i rukopisy připravené v roce 1969 ke knižnímu vydání, které se již nemohlo uskutečnit, a také řadu memoárů či souborů korespondence.

← Také teoretický fyzik Vladimír Pistorius ve svém nakladatelství **Krameriova expedice 78** (1978–1990) opisoval publikace z jiných edic, současně však řadu titulů vydal jako první. K takovým patří i sbírka Jaroslava Seiferta *Deštník z Piccadilly*: okamžik, kdy básník předal vydavateli svůj rukopis, zachytila fotografka Hana Hamplová; přítomna byla i herečka Vlasta Chramostová.

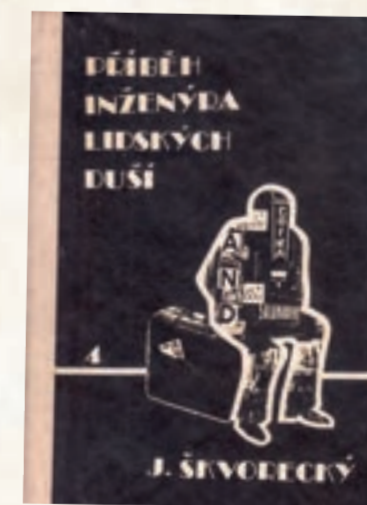
→ Publikace Krameriovy expedice 78 vynikaly výtvarným zpracováním knižních desek.

← Samizdatové nakladatelství **Rukopisy VBF** (1977–1995) založil zkušený nakladatelský pracovník Bedřich Fučík spolu s mladším kolegou Vladimírem Binarem. Předmětem jejich vydavatelského zájmu byla ediční příprava a vydání souborného Díla Jakuba Demla, které soustředili do třinácti svazků. Za spoluúčasti editorů Mojmíra Trávníčka a Radovana Zejdy dále vyšly šestisvazkové řady Sebraných spisů Jana Čepa, Díla Jana Zahradníčka a posléze i Díla Bedřicha Fučíka, který zemřel v roce 1984.

← Zakladatel **Edice Popelnice** (1978 až 1989) Jiří Gruntorád nepatřil k aktérům literárního života šedesátých let. Fenomén samizdatu objevil šťastnou náhodou, když jako zedník v bytě disidenta Václava Bendy zahlazoval díru po zásahu instalatérů. Strojopisné knihy a časopisy se mu napříště staly hlavní životní náplní. Celý náklad první publikace, Seifertovy sbírky *Morový sloup*, mu zabavila Státní bezpečnost, a svou samizdatovou činnost Gruntorád zaplatil čtyřmi lety v komunistických kriminálech. Během vydavatelova věznění převzali péči o edici jeho přátelé. Celkem zde vyšlo více než 120 titulů.

← Na obálkách a výtvarném doprovodu si dával záležet i básník a publicista Jaromír Hořec, vydavatel knih opatřených značkou **Česká expedice** (1978–1991). Svou produkci rozčlenil do sedmi edičních řad, přinášejících především poezii, memoáry, odborné publikace i kulturní publicistiku. Jedna edice byla vyhrazena tvorbě soudobých výtvarníků, což byl v samizdatovém prostředí počin spíše ojedinělý.

7/ Regionální edice a dílny

Samizdat se nešířil jen v disidentských kruzích a v anonymním prostředí velkých měst. V menších městech a obcích však tato činnost předpokládala ještě větší opatrnost a diskrétnost: případné prozrazení dotyčným zpravidla vyneslo postavení „místního disidenta“ a s ním spojené existenční potíže. Přesto i tam fungovaly desítky či spíše stovky „opisovačských“ dílen, které dále šířily svazky z produkce zavedených „velkoměstských“ edic a další publikace podle čtenářských zájmů svých provozovatelů. Do neoficiálního knižního oběhu přispívaly svými svazky i desítky malých edic se zcela původním, mnohdy velmi vyhraněným a kvalitně sestaveným programem.

← Díla Bohumila Hrabala, ale také Václava Hraběte či Josefa Škvoreckého, knihy z oblasti hudební publicistiky nebo třeba také Čajové minimum brněnského výtvarníka Jiřího Hynka Kocmana vydával v Otrokovicích v letech 1982–1989 dělník podniku Rudý říjen Karel Ševčík ve své edici nazvané **Československý přepisovatel**. Její pojmenování parodovalo název největšího oficiálního nakladatelství české literatury Československý spisovatel.

← Navzdory svému rozsahu patřil k často opisovaným titulům román Černí baroni Miloslava Švandrlíka. Mikrobiolog **Jiří Vrtný** jej ve své ostravské dílně vydal i s Nepraktovými ilustracemi, které do strojopisu z tištěného vydání překreslil Vrtného kolega František Krejča.

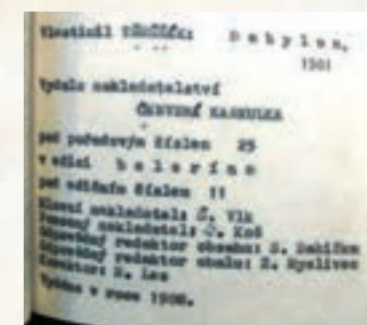
↑ Původně skromná olomoucká edice **Texty přátel** vznikla již v roce 1969. Založili ji studenti Jaroslav Erik Frič, Petr Mikeš a Eduard Zacha, k nimž se později přidal student teologie Rostislav Valušek, který se posléze stal vůdčí osobností podniku. Během sedmdesátých let se edice proměnila ve velmi produktivní nakladatelství především spirituální poezie, s nímž spolupracovala řada dalších individuálních vydavatelů ze střední a jižní Moravy.

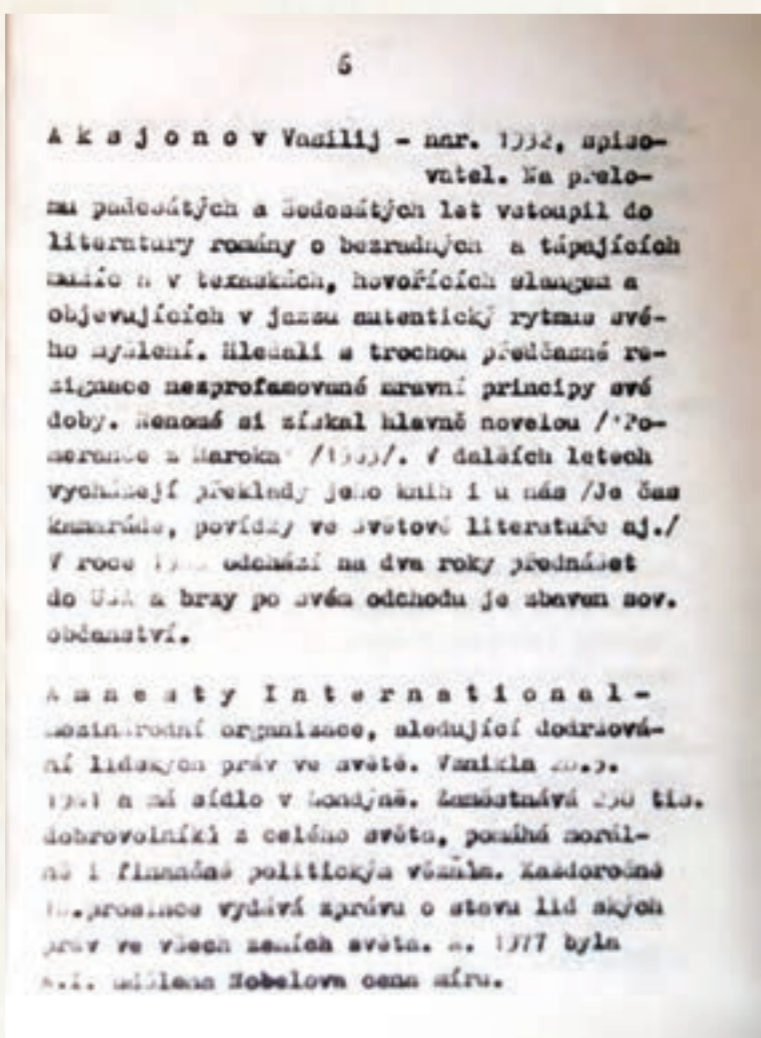
← V Holešově vydával **František Rafaja**, pracovník Tesly Valašské Meziříčí, edici zaměřenou na tvorbu křesťansky orientovaných autorů a na dokumenty o jejich životě. K opisu vybíral dosud nezveřejněné texty a korespondenci z jejich osobních archivů či literárních pozůstatků, jež mu zpřístupnili jejich dědicové. Takto vypravil například edici dopisů Jana Čepa rodičům a sourozencům nebo vzájemnou korespondenci Františka Halase a Jana Čepa z let 1927–1945. Na snímku František Rafaja (vlevo) spolu s významným samizdatovým editorem Mojmírem Trávníčkem.

← Netradiční prostředí brněnské porodnice na Obilním trhu (tehdy náměstí Sovětských hrdinů) bylo zázemím opisovačské dílny **Aleše Stráníka**, který tu pracoval jako sanitář. V ostění šatny pomocného personálu si vytvořil tajný sklad publikací, které mu kromě placené písařky pomáhaly opisovat i zdravotní sestry. Spolu s dalším sanitářem Janem Šabatou tu také koncem osmdesátých let skrývali kopírku, na níž rozmnožovali samizdatové Lidové noviny.

↑ Příležitostná koupě vybavení knihařské dílny vedla Ivana Roemera k založení samizdatového nakladatelství **Červená Karkulka**. V letech 1985 až 1989 vydal 28 svazků děl Bohumila Hrabala, Vlastimila Třešňáka, Egona Bondyho a dalších autorů. Knihy ze své produkce opatroval vtipnou mystifikační tiráží a šířil je mezi přáteli v Kojetíně, Vyškově, Přerově, Olomouci, Ostravě, Jihlavě, Vsetíně, Valašském Meziříčí, Pardubicích a Praze i v undergroundové komunitě v Dolních Kounicích.

← Opisy exilových i samizdatových publikací, ale také původní sborníky k počtě Jana Wericha či Jaroslava Seiferta vydával ve své výtvarně pečlivě vypracované **Strojopisné edici pro kamarády** (1982–1991) Jan Grombář, skladník bzeneckého Agropodniku. Jeho nejvýznamnějším autorsko-edičním počinem se stal slovník **Jakubovi, protože chce vědět** (1983), adresovaný vydavatelovu synovi. Publikace obsahovala hesla zakazovaných spisovatelů a významných osobností a institucí české, případně východoevropské kultury.

8/ Paměť literatury a kontinuita vývoje

Ideologicky motivované zásahy do literárního života narušovaly přirozený vývoj v beletrii i v oblasti odborné literatury. Po zapovězených osobnostech a tématech zůstávala v literární historii bílá místa. Snaha tyto mezery překlenout a udržet souvislou literární paměť patřila k nejdůležitějším úlohám samizdatu. I proto se někteří vydavatelé dlouhodobě soustředili na tvorbu jediného autora – čtenářské preference se tu pojily s ambicí udržet v obecném povědomí texty spisovatelů upozaděných nebo přímo postižených zákazem publikování. Jiným prostředkem k dosažení téhož cíle byly antologie nebo příležitostné sborníky, sestavované a vydávané například k životním jubileím jednotlivých osobností.

← **Bohumil Hrabal** sice od poloviny sedmdesátých let znovu publikoval i ve státních nakladatelstvích, zdaleka však ne všechny texty a zdaleka ne v jejich původní, autorem zamýšlené podobě. Vydavatel Václav Kadlec (na snímku spolu se „svým“ autorem) ve své edici *Pražská imaginace*, založené v roce 1985, kladl důraz na publikaci Hrabalových textů „první ruky“, bez dodatečných autorových (natož cenzurních) vstupů; řadu z nich vydal vůbec poprvé.

← Sborník *Pozdrav básníkovi* (1951), věnovaný **Jaroslavu Seifertovi** k padesátinám, uspořádal literární kritik a historik Bohumil Novák jako rukopisnou, do jednoduchých desek svázanou, avšak s bibliofilskou péčí zpracovanou publikací s výtvarnou a textovou částí, v níž se blahopřání a osobní listy jubilantovi střídaly se statěmi a úvahami.

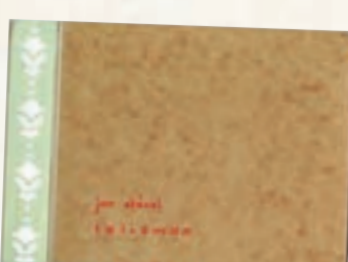
← Na osobnost **Bohuslava Reynka** zaměřili svou edici *Kakost* (1987 až 1990) zlínský antikvář Pavel Jungmann a výtvarník Jan Slovák – vyšly tu básnickovy dosud nevydané překlady z francouzštiny, sborník textů o jeho životě a díle, zahrnující i korespondenci s Janem Zahradníčkem, a také několik Slovákových linorytů Reynkových básní.

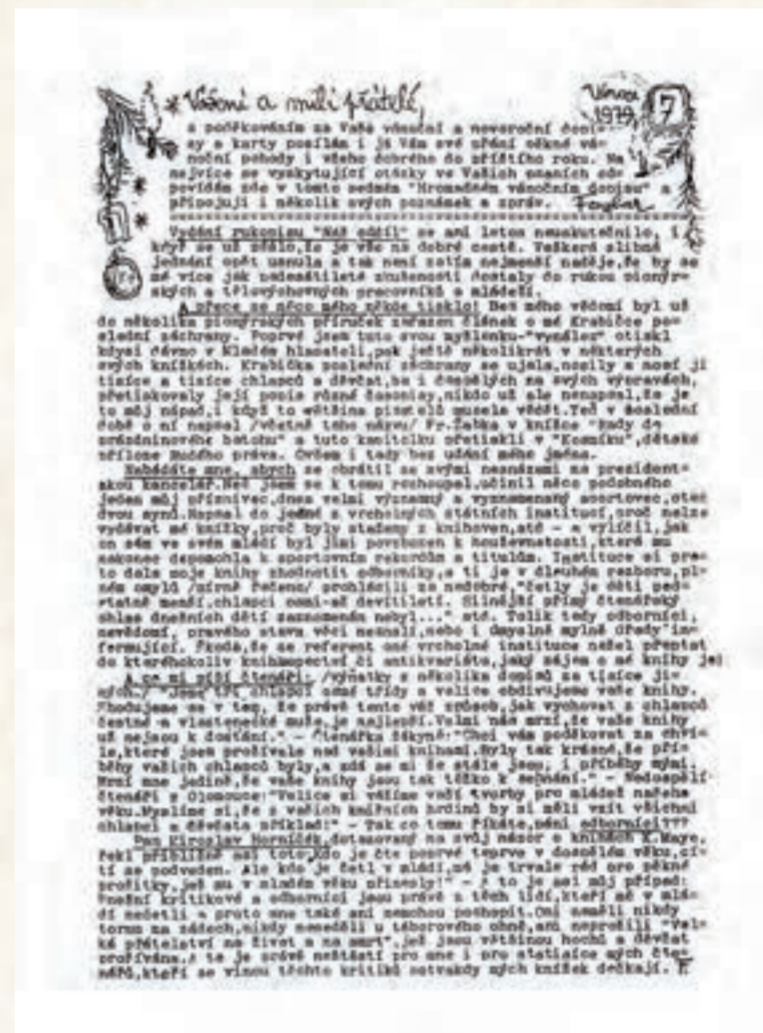
← Antologie **Básníci a samotáři**, kterou roku 1984 vydal Ondřej Fibich, byla prvním pokusem společně představit autory zakázané oběma totalitními režimy, které zasáhly do československých dějin – nacistickým i komunistickým. Zařazeny byly i ukázky z děl tvůrců, pro něž byl ústup z veřejného literárního života záležitostí osobní volby.

← Podle generačního klíče sestavil Jaromír Hořec almanach **Na střepech volnosti** (1987). Poskytl v něm prostor nepublikujícím básníkům čtyř generací – od autorů narozených před rokem 1918 až po nejmladší tvůrce z prostředí undergroundu.

← Osobní přátelství s básníkem **Janem Skácelem** přivedlo ve druhé polovině sedmdesátých let fyzika a vysokoškolského pedagoga Martina Černožorského k myšlence založit edici. Pro přátele v ní opisoval Skácelovy nové sbírky, které v té době nesměly vycházet veřejně.

↑ Výjimečný případ, kdy se autor sám za sebe zhostil úlohy překlenout období zákazu, představuje **Jaroslav Foglar**. Poté, co začátkem sedmdesátých let přišel o možnost publikovat, navazoval kontakt se svými čtenáři prostřednictvím tzv. Hromadných dopisů.

↑ Šedesáté narozeniny exilového spisovatele **Josefa Škvoreckého** podnítily vznik publikace *Danny je náš!*, která vyšla roku 1984 v Edici Petlice. Do sborníku k počtu autora, který v kanadském Torontu založil nakladatelství Sixty-Eight Publishers, kde vydával díla doma zakázaných kolegů, přispěli Václav Havel, Milan Uhde, Ivan Klíma, Eda Kriseová, Ludvík Vaculík a další. Josef Škvorecký a jeho manželka Zdena Salivarová vydali celkem 224 knih a svobodnou československou kulturu propagovali i jako publicisté v západním tisku.

9/ Samizdatové časopisy

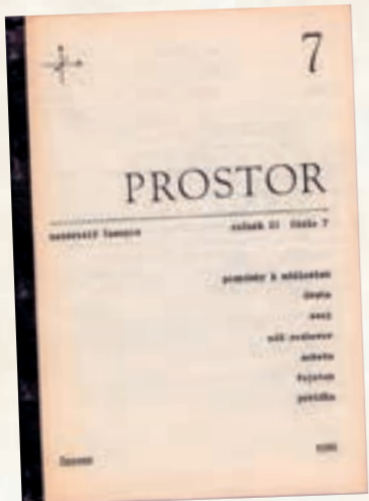
Pokud měl samizdat fungovat nejen jako záchrana pro zakázané knihy a jejich autory, ale také jako skutečná alternativa k ideologicky střeženému literárnímu životu, musel v něm vzniknout také prostor k formulaci a výměně názorů. Vytvářely jej časopisy a periodické sborníky, které se věnovaly aktuálním společenským i politickým tématům, uveřejňovaly kritiky a recenze literárních textů a poskytovaly tak čtenářům informace a autorům zpětnou vazbu. Zajistit pravidelný provoz periodik bylo organizačně náročné a snad ještě riskantnější než vydávat knižní tituly. Časopisů nejrůznějšího zaměření přesto postupně přibývalo a mnohé z nich sehrály důležitou roli při navazování kontaktů mezi prostředím disentu, skupinou jeho tichých sympatizantů a českým exilem.

← U vzniku literárního časopisu **Obsah** (1981–1989) stály osobnosti Literárních novin šedesátých let Ludvík Vaculík, Ivan Klíma, Jiří Gruša, Petr Kabeš, Alexandr Kliment, Eda Krisevová, Jan Trefulka, Zdeněk Urbánek a další autoři, které spojovala také příslušnost k samizdatové Edici Petlice. Časopis v podobě neredigovaného sborníku zahrnoval ukázky literární tvorby, uměleckou publicistiku, dobové komentáře i odborné články a studie. Vycházel jednou měsíčně a dosáhl 91 čísel. Autoři se pravidelně scházeli na různých místech republiky (na snímku momentka ze setkání v Brumově v červnu 1984).

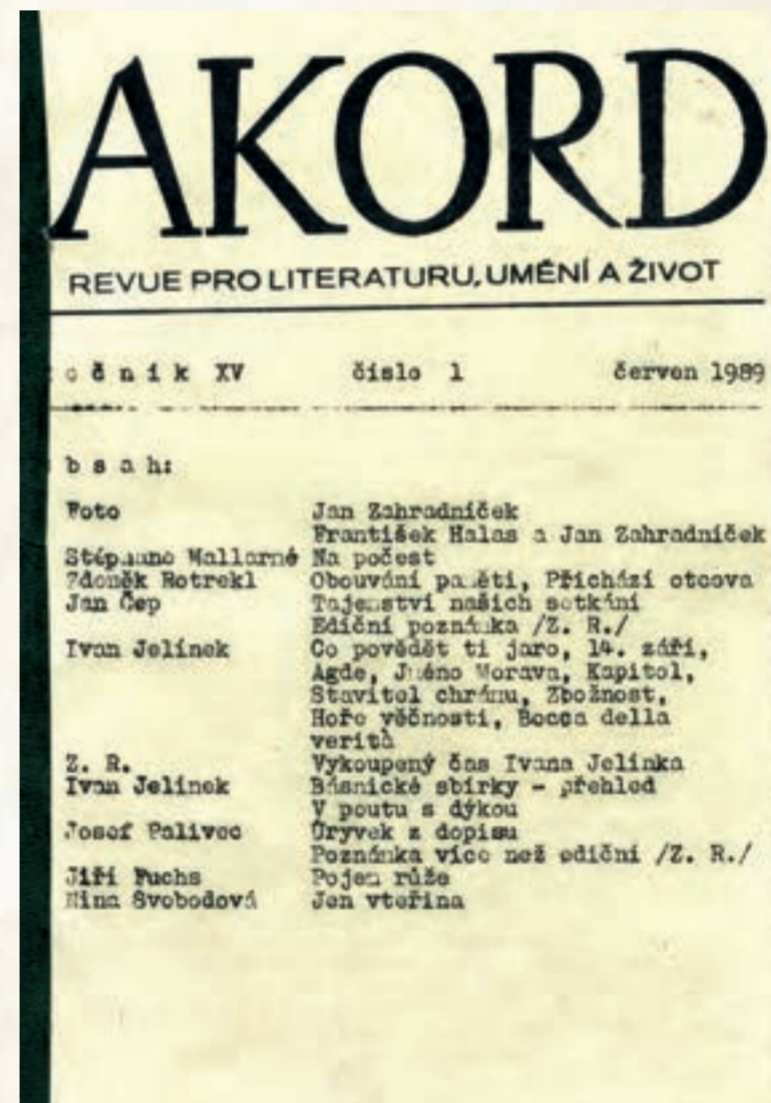
← Vznik kulturně-politického časopisu **Střední Evropa** inicioval v roce 1984 politolog a filozof Rudolf Kučera a jeho redakční radu tvořili převážně odborníci z humanitně zaměřených oborů. Revue sledovala problematiku středoevropského prostoru z hlediska politologie, historiografie, filozofie, náboženství a kultury. Materiálně ji podporovala britská Vzdělávací nadace Jana Husa, která vydavateli poskytla mj. kancelářskou techniku.

← Společensko-kulturní revue **Prostor**, kterou v roce 1982 založil Aleš Lederer, vznikla jako generační tribuna tehdejších třicátníků. Časopis inspirovaný exilovým magazínem Svědectví šéfredaktora Pavla Tigrida se zaměřoval na témata z oblasti politiky a historie, věnoval se však i soudobé kultuře a obecně stavu společnosti. Kromě původních materiálů tvořily jeho obsah také překlady a texty převzaté z jiných samizdatových tiskovin. V roce 1987 se k časopisu přidala stejnojmenná knižní edice.

← Literatuře, hudbě a výtvarnému umění se od roku 1985 věnoval brněnský **Host**. Tematickým zaměřením vycházel ze zájmů mladší generace čtenářů, vracel se však také k dílům a autorům dob minulých a beletristické příspěvky doplňoval životopisnými články, studii apod. Zakladatel Hosta Dušan Skála hradil vydávání časopisu převážně z vlastních prostředků, za svou činnost byl zatčen a odsouzen k podmíněnému trestu.

↑ Samizdatový **Akord** s podtitulem Revue pro literaturu, umění a život vznikl v roce 1989 se záměrem obnovit časopis zastavený roku 1948. Profiloval se jako katolická literární revue a za redakce Zdeňka Rotreklů zprístupnil čtenářům mj. básnické dílo exilových autorů Ivana Jelínka a Ivana Blatného.

← **Lidové noviny**, které se svým názvem hlásily ke svobodné žurnalistice první republiky, patřily k nejrozšířenějším samizdatovým tiskovinám. Jejich zakladatelé Jiří Ruml a Rudolf Zeman se marně pokoušeli získat vydavatelské oprávnění, první oficiální číslo tak vyšlo až v prosinci 1989. V letech 1987–1989 jako měsíčník oslovovaly čtenáře z řad disentu i tzv. šedé zóny v celém tehdejší Československu. Redakcí řízený náklad dosahoval 400–600 kusů, dalším kopírováním samotnými čtenáři se však přiblížil počtu 10 000 exemplářů od každého vydaného čísla.

Underground (neboli „podzemní“ kultura) byl svázán s komunitou, která se otevřeně distancovala od většinového způsobu života, určovaného společenskou normou. Vlastní svobodný prostor si vymezovala nejen odlišnými politickými názory, ale také nonkonformním životním stylem a uměleckým sebevyjádřením. Živelné a impulsivní povaze undergroundu kromě časopisů nejlépe odpovídala forma samizdatových sborníků, vydávaných obvykle k životním jubileím, do nichž různí autoři přispívali písňovými i publicistickými texty, poezií nebo výtvarnými pracemi. Zatímco v padesátých letech se underground umělecky realizoval především v literární tvorbě (např. Egona Bondyho nebo Iva Vodseďálka), v sedmdesátých a osmdesátých letech se jeho doménou stala hudba. Undergroundové koncerty, pořádané na odlehlých statcích a maskované zpravidla jako soukromé oslavy, na něž se sjížděli příznivci z celé republiky, byly trnem v oku Státní bezpečnosti, která účastníky vinila z nepovoleného shromažďování a pobuřování. Pronásledování undergroundové skupiny Plastic People of the Universe sblížilo underground s kulturním disentem a stalo se bezprostředním podnětem k založení Charty 77.

← Soudní řízení s undergroundovými hudebníky v roce 1976 a následné represe zachycuje tzv. **Hnědá kniha o procesech s českým undergroundem**, vydaná téhož roku a nazvaná podle hnědého plátna, do něhož byla svázána. Obsahuje kopie dobových dokumentů a zprávy o soudních přelíčeních, korespondenci i ukázky kampaně vedené proti obžalovaným ve sdělovacích prostředcích. V procesech s undergroundovými hudebníky byli odsouzeni také písničkáři Svatopluk Karásek (na snímku vlevo) a Charlie Soukup.

↓ Pro první generaci českého undergroundu měl zásadní význam časopis **Vokno**. Existoval od roku 1979, jeho vydávání však bylo v letech 1981–1984 přerušeno uvězněním části redakce, včetně šéfredaktora Františka Stárka-„Čuňase“. Časopis se věnoval všem uměleckým aktivitám undergroundu, výsadní roli v něm však měla hudba. Přestože se redakce programově neohodlala zabývat politickými otázkami, tato témata do časopisu pronikala například ve zprávách o policejních zásazích proti účastníkům undergroundových kulturních akcí. **Vokno** mělo široký dosah, četlo se i mimo underground a stalo se inspirací pro řadu regionálních časopisů, například pro havířovský **Hadr** nebo přerovské **Mašurkovské podzemné**.

↑ Mladší generace undergroundu si svůj publikační prostor vytvořila v **Revolver Revue**, původně pojmenované Jednou nohou. Ambiciózní časopis s vysokými nároky na stránku obsahovou, ale i vizuální, včetně kvalitního knihařského zpracování, založili v roce 1985 Ivan Lamper, Jáchym Topol a Viktor Karlík. Kromě původní beletrie a publicistiky otiskovala RR i beletrii překladovou.

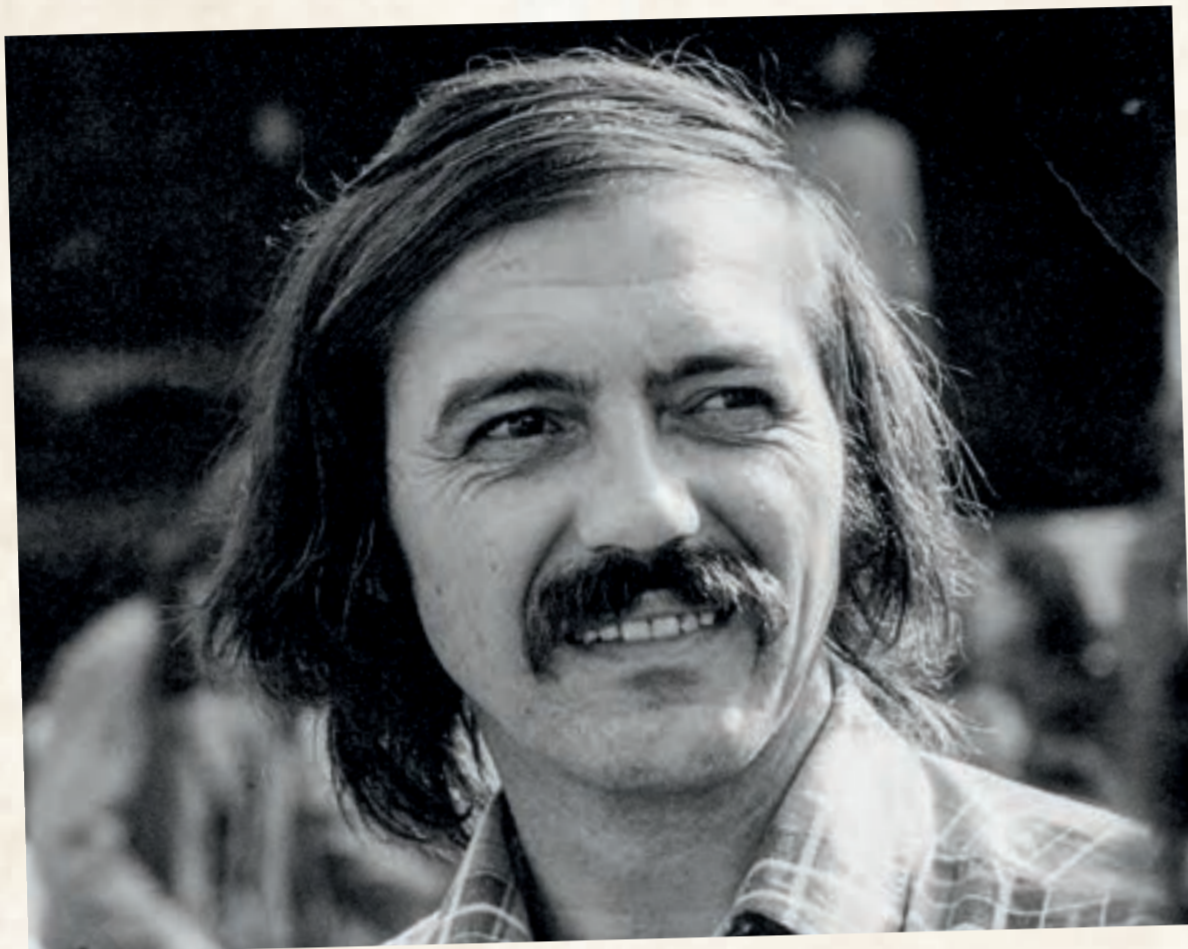

← V období, kdy po uvězněním Františka Stárka-„Čuňase“ nevycházelo **Vokno**, založil Lubomír Drožd-„Čaroděj“ časopis **Sado-Maso** (1983–1986). Jeho zaměření ovlivnila Droždova záliba v punku a novém romantismu, zařazené příspěvky však odhalovaly i další vydavatelovy zájmy – časopis se zabýval psychedelií, environmentalismem, inspiroval se surrealismem a dekadencí a hlásil se i k východním filozofickým naukám, především k zen-buddhismu a taoismu. Výběr článků i stylizace textů působily často ironicky až absurdně, a vystihovaly tak vydavatelův postoj k soudobé společenské realitě.

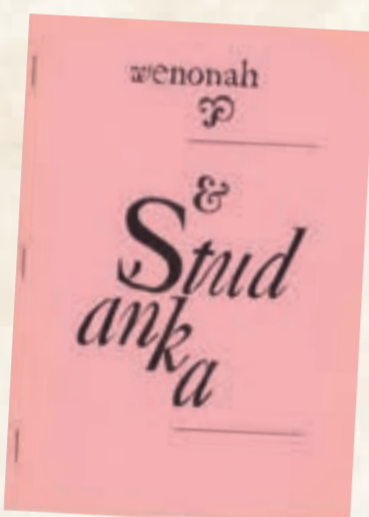
↑ Literární tvorbu z prostředí undergroundu čtenářům nezprostředkovávaly jen sborníky a časopisy, ale také knižní edice. V polovině osmdesátých let založil Ivan Lamper strojopisnou řadu **Mozková Mrtvice**, již zahájil souborným vydáním básnických sbírek Ivana M. Jirouse a v níž vydal mj. sbírku Jáchyma Topola (pseud. Jindra Tma) *Náhodnejch 23*. V **Edici Pro více** vydavatele Viktora Karlíka publikovali vedle Jáchyma Topola např. jeho bratr Filip Topol, dále Jiří H. Krchovský, Vít Kremlička či Beatrice Landovská (na snímku obálka její sbírky *Geniální vystoupení*).

11/ Trampský samizdat

Trampská komunita byla další skupinou, která svými hodnotami a životním stylem vybočovala z těsně ohraničeného prostoru veřejného života v době normalizace. Touha po volnosti a únik z kolektivního „budování socialismu“ do přírody se odrážely v četných literárních pokusech s nezaměnitelnou poetikou, otiskovaných původně v tolerovaných trampských časopisech nebo ve speciálních rubrikách oficiálních tiskovin. Nedobrovolný zánik většiny z nich vykázal počátkem sedmdesátých let trampskou tvorbu do sféry podzemního oběhu. Literární stopa autorů z trampského prostředí se tak stala neodmyslitelnou součástí českého samizdatu v tematicky zaměřených časopisech a sbornících, které se obracely především k vlastnímu čtenářskému publiku.

← Již v roce 1972 začal vycházet časopis **Dým**, spojený hlavně se jménem **Stanislava Zárybnického**, řečeného Houla, a osazenstvem brdské Smečky. Z občasníku o několika málo kusech se postupně stal časopis s nákladem 200 výtisků a ohlasem po celém Československu. V roce 1981 na něj navázal časopis **Toulavec**. V osmdesátých letech se stal jeho zakladatel Stanislav Zárybnický jedním z nejvýznamnějších šířitelů nahrávek trampských a folkových písniček a editorem souborných vydání jejich textů.

← Zaměření trampských periodik výstižně shrnoval název časopisu **Studánka milovníků přírody a volnosti** (1978–1981) s podtitulem **Trampstvo sobě**, který v jihočeské Jistebnici vydával Jiří Dinda-„Inka“ a který obsahoval původní tvorbu regionálních autorů. Ve stejném roce jako Studánku začal Dinda vydávat i knižní edici **JITROcel**. Zdánlivě poetický název ve skutečnosti odkazoval k riziku, jemuž se každý vydavatel samizdatu vystavoval, totiž že příštího rána se může probudit ve vězeňské cele.

↑ Navzdory svému tematickému zaměření byl trampský samizdat jen zdánlivě apolitický. Podnětem k samizdatové činnosti se pro jeho vydavatele stávaly jednak represe režimu vůči trampské komunitě a jednak postupné sblížení s disentem. Příkladem mohou být samizdatové aktivity **Josefa Štogra-„Shor-tyho“** a jeho ženy **Jarmily Doležalové-„Wickie“**, kteří kromě literární edice **Anýz** (1978–1980), jejíž svazky čtenáři dostávali poštou nebo je nacházeli ponechané v trampských boudách, vydávali i literárně-filozofický a výtvarný časopis **Možnost**.

↔ Dění v trampské komunitě i tematicky zaměřenou literární tvorbu mapoval časopis **Pajda** (1980–1982), který v Plzni vydávali Petr Náhlík-„Vokoun“ a Věra Náhlíková-„Strunka“. Se čtenáři se musel rozloučit poté, co byli členové redakce Státní bezpečností předvoláni k důrazným výslechům, vydavatelé však až do roku 1990 pokračovali alespoň stejnojmennou knižní edicí, která vedle souborů povídek a básní obsahovala především sborníky písňových textů.

Oznámení P.T. členů redakce

*Počítaje prvním jarním dnem
neomezujeme činnost
a odevzdáme do lesů*

Redakce 'Wouček'

© 1982

12/ Surrealistický samizdat

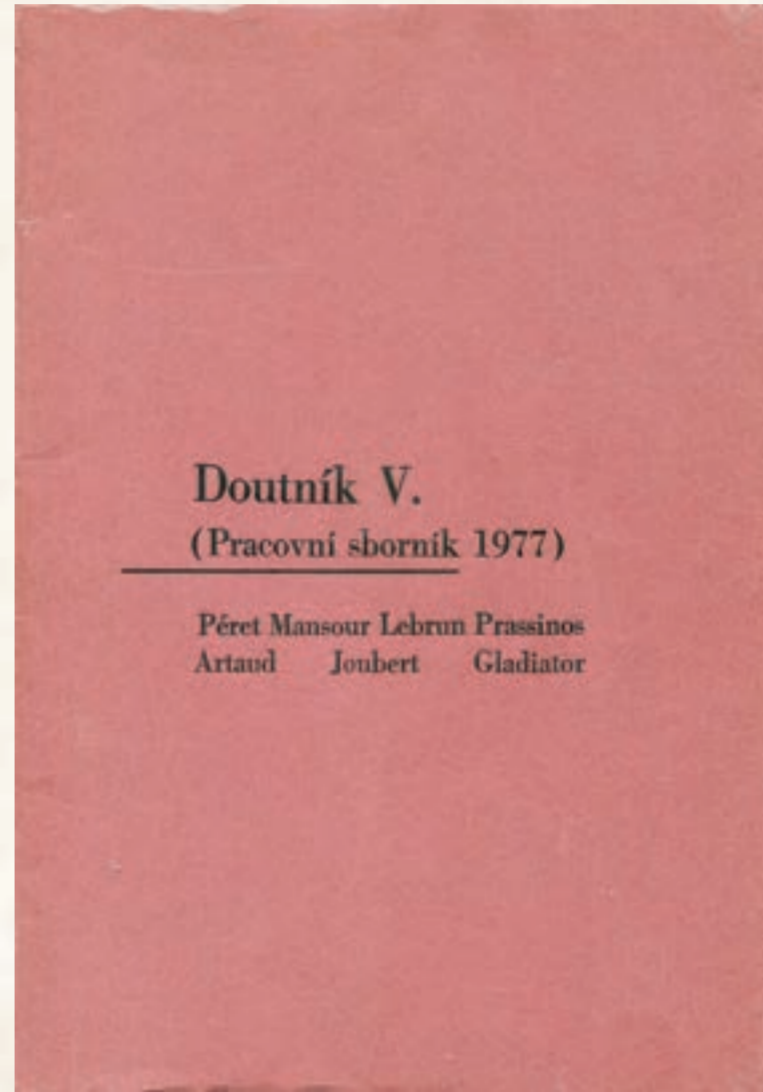
Surrealismus byl do oblasti ilegální kultury zahrán již za protektorátu jako umění zvrhlé či dokonce nebezpečné. Z týchž důvodů jej do neoficiální zóny odkázala také kulturní politika socialistického Československa, jíž vadila i kosmopolitní povaha tohoto uměleckého směru a kontakty tvůrců se zahraničím, zejména s Francií. V samizdatu surrealisté nacházeli volnou cestu k nevelkému okruhu čtenářů, který však sami neusilovali příliš rozšiřovat. Strojopisné i tištěné tituly jednotlivých uměleckých skupin tak zpravidla směřovaly k přátelům vydavatelů a podobně orientovaným autorům, jimž surrealismus poskytoval svobodnou formu vyjádření a inspiroval je i svým revoltujícím postojem.

← Kolektivní sborník **Roztrhané panenky** (ilegální tisk 1942, z bezpečnostních důvodů antedatováno 1937) se zrodil ve stínu nacistického režimu, jemuž byla surrealistická estetika podezřelá. Vznik sborníku inicioval výtvarník, překladatel a publicista Otta Mizera, přispěli do něj mj. básníci Ludvík Kundera a Zdeněk Lorenec nebo malíř Josef Istler.

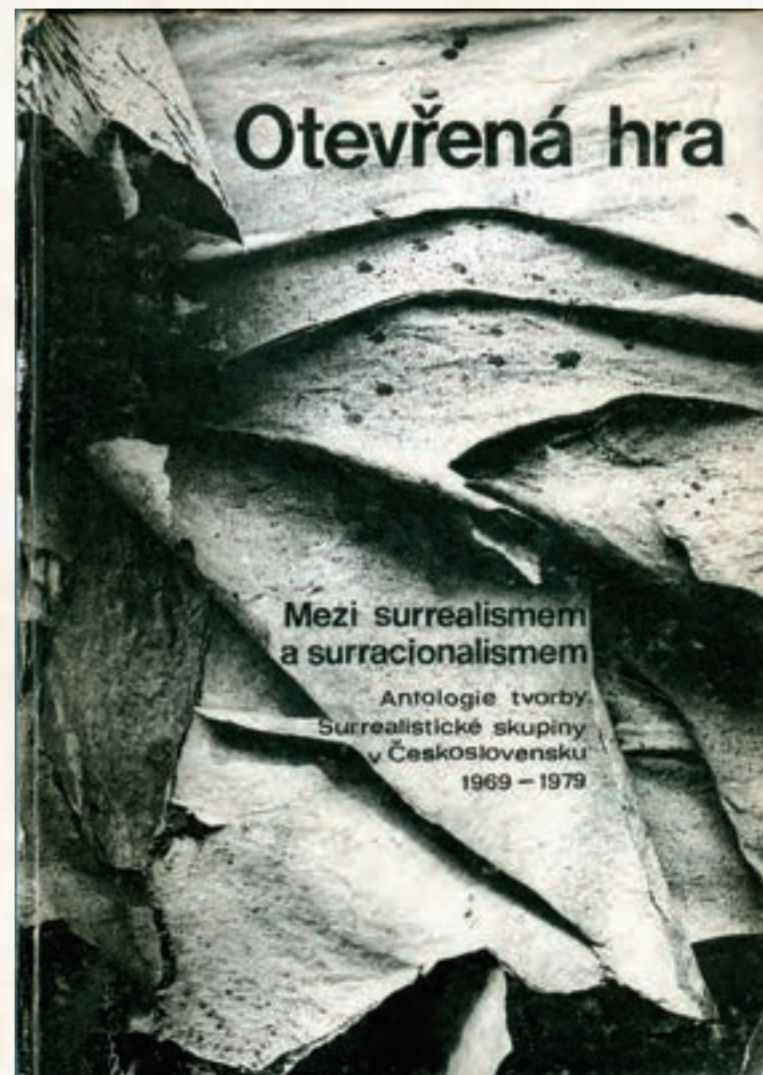
← Nejstarší pouňorový sborník surrealistické poezie **Židovská jména** vznikl v roce 1949. Jeho název byl odvozen od typu pseudonymů, pod nimiž tu své příspěvky publikovali například Vratislav Effenberger, Karel Hynek, Jana Krejcarová nebo Jan Zuska, a také Zbyněk Fišer, který si pseudonym Egon Bondy ponechal i do budoucna. Ačkoli byl sborník rozmnožen na cyklostylu ve stovce kopií, dochoval se jediný výtisk – zbylých 99 zabavila Státní bezpečnost při domovní prohlídce.

↑ Surrealistický literární sborník **Doutník** vydával v letech 1974–1988 jedenkrát ročně Pavel Řezníček. Strojopisné svazky opatřené typizovanou vazbou obsahovaly vedle původních prací také překlady klasických textů francouzského surrealismu i tvorbu autorů v tehdejší Československu zcela neznámých.

↑ Ke skupinovému sdílení textů i drobných výtvarných děl se surrealisté uchýlili znovu v padesátých letech. Ve volném společenství autorů kolem teoretika Karla Teiga vznikla řada tzv. Pracovních sborníků „Znamení zvěrokruhu“ (vycházela od ledna do října 1951). K autorskému okruhu patřili (na snímku zleva) Libor Fára, Vratislav Effenberger, Karel Hynek, Anna Fárová, Gerda Istlerová a Anna Marie Effenbergerová; na fotografii chybějí např. Josef Istler či Mikuláš a Emila Medkovi. Po Teigově smrti se vůdčím duchem skupiny stal Vratislav Effenberger, který na původní řadu navázal cyklem sborníků **Objekt** (1953–1962), k jehož tvůrcům se postupně připojili literáři mladších generací – Zbyněk Havlíček, Ludvík Šváb, Milan Nápravník, Stanislav Dvorský nebo Věra Linhartová.

↑ Tištěná edice Surrealistické skupiny v Československu **Le La** (1978–1989) zprostředkovávala individuální i kolektivní práce jejích členů, soustředěné do sborníků, antologií (mj. *Otevřená hra*) a katalogů zakázaných výstav. K přispěvatelům patřili Vratislav Effenberger, Jiří Koubek, Jan Švankmajer a Martin Stejskal, jenž spolu s Evou Švankmajerovou stál za vizuální podobou vydávaných knih. Ve druhé edici téže skupiny, nazvané *Studijní materiály a dokumentace* (1981–1989), převažovaly překladové tituly.

← Bulletin **Styx** (1966–1969), založený z podnětu Arnošta Budíka, měl široký záběr od teoretických statí přes literární příspěvky až po reprodukce výtvarných prací. Vydávala jej brněnská surrealistická skupina Lacoste a své čtenáře nacházel také v zahraničí, kam byl zasílán různým surrealistickým uskupením. Také proto byly některé texty ve *Styxu* publikovány ve světových jazycích.

← Strojopisná edice **Auroboros** (1972–1989) přinesla více než padesát svazků. Kromě textů vydavatele Miroslava Drozda zahrnovala také práce jeho spolupracovníků, např. prózy Jana Misiarze nebo eseje Aleny Vodákové, a svým čtenářům zpřístupnila i prozaické a básnické texty francouzsky píšících autorů blízkých surrealismu, do té doby do češtiny nepřeložené.

13/ Překlady v samizdatu

I samizdat měl své „bestsellery“ – knihy čtenářsky nejžádanější, a tedy i nejčastěji opísované. Patřily k nim například Proluky Bohumila Hrabala, Všecky krásy světa Jaroslava Seiferta nebo Švandrlíkovi Černí baroni, ale také několik titulů světové literatury, zejména takových, které rezonovaly s tehdejší abnormální společenskou situací. Jednou z nejvyhledávanějších knih byla Farma zvířat George Orwella, dále antiutopický román 1984 téhož autora, Souostroví Gulag Alexandra Solženicyna nebo oficiálnímu materialistickému výkladu světa odporující kniha Raymonda Moodyho Život po životě. Oproti českým titulům se však díla převedená z jiných jazyků objevovala v samizdatu vzácněji: získat zajímavou knihu vydanou v zahraničí bylo v uzavřeném Československu obtížné, a ještě obtížnější bylo najít někoho, kdo by ji byl schopen přeložit. Přesto se překlady vyskytovaly, a to nejen coby příležitostná součást produkce mnoha vydavatelství a dílen, ale i ve speciálních překladových edicích a časopisech.

← Po svém vynuceném odchodu z Brna do Jeseníku založil Zdeněk Petrželka (dramatik J. A. Pitínský) edici **Žeň graefenberská** (1982–1984), v níž pro své přátele vydával vlastní překlady polských básníků, především soliterních osobností Rafała Wojaczka nebo Edwarda Stachury. Další překlady z polštiny Pitínský pod jinými pseudonymy uveřejnil v samizdatovém Hostu.

← Vydavatel knižnice **Renega** (1980 až 1983) Gabriel Gössel, mj. autor jednoho z překladů Orwellovy Farmy zvířat, svou edici zaměřil na překlady děl kriticky reflektujících dějinnou praxi socialismu. Postupně vydal deset titulů jak v překladech vlastních (Orwellův Hold Katalánsku), tak přejetých, např. další v samizdatu velmi atraktivní titul, román Arthura Koestlera Tma o polednách.

← Navázat na odkaz časopisu Světová literatura ze šedesátých let se od svého pátého čísla soustavně snažila **Revolver Revue** (jako samizdat 1985–1989), která nabízela překlady z literatury angloamerické, ruské, rumunské, francouzské a zejména exilové polské, ale také ukázky z romského písemnictví.

← Na polskou kulturu a dějiny polsko-českých vztahů se zaměřil opavský časopis **Protější chodník** (1987–1989); jeho vydavatelé Ivo Mluděk, Jaromír Piskoř a Aleš Bartusek udržovali kontakty s polským opozičním hnutím, čímž získávali přístup ke knihám a časopisům z dobře organizované podzemní sítě v Polsku.

← Vedle původní tvorby svých vydavatelů přinášel olomoucký literární časopis **Ječmínek** (1981–1987) hlavně překlady z angličtiny a z polštiny. Vyšly tu ukázky z textů Charlese Bukowského, Bernarda Malamuda, Isaaka B. Singera nebo Leonarda Cohena; polská literatura byla zastoupena poezií Stanisława Barączaka nebo Czesława Miłosze a prózami a esey Roman Brandstaettera, Tadeusze Konwického či Leszka Kołakowského.

↑ Svých přátelských vazeb s polskou opozicí využíval také brněnský disident Petr Pospíchal, který v roce 1989 založil společensko-literární revue **To**. Vedení časopisu se ujal bohemista Miloš Voráč a přispívali do něj převážně studenti brněnské filozofické fakulty. Vedle překladů z polštiny redakce zařazovala také materiály z jiných jazykových oblastí, mj. články přejeté ze sovětského tisku, který se s nástupem Gorbačovovy politiky „perestrojky“ a „glasnosti“ věnoval společenským a historickým tématům u nás tabuizovaným. Díky Pospíchalovým přátelům bylo první číslo časopisu vytištěno v Polsku a poté propašováno přes hranice. Přípravované druhé číslo zabavila redaktorům Státní bezpečnost.

14/ Odborná literatura a literární reflexe

Ačkoli mezi strojopisnými publikacemi byla trvale nejvyhledávanější beletrie, jakmile se samizdat etabloval jako jedna z větví literárního života, vyvstala potřeba sdílet i jiné druhy textů, zejména odbornou literaturu a práce kriticky reflektující kulturní dění.

**K R I T I C K Ý
S B O R N Í K**
1 9 8 9

ČLÁNKY/STUDIE
(01) pokrok a mitnost (andré saint-exupéry)
(14) sémiologie/ (m/petříček jr)
od Rousseau k Petrusovi (Jan Tomán)
(20) poznámky k národní slavnosti (-j-j-)
(39) flann o'brien O KNEŽÍCH

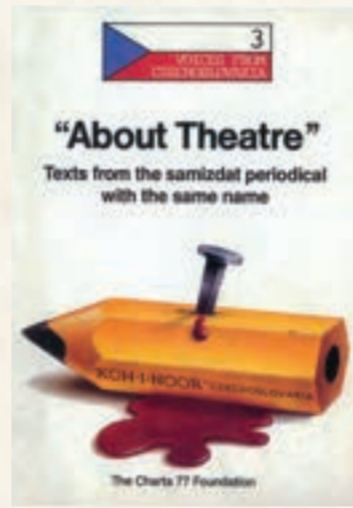
(44) kniha o cestách a rozcetřích/ (Jiří Brabec)
soudobé české literatury (Vladimír Karfík)
(51) první vykladač hrabělov (Jiří)
(54) hrabělov (Jiří)
(59) kostková/hledání stroucené generace (-hu-)
(64) lettre internationale

OPERNÍ HLÁDKA
(72) ve vídeňské opeře (čaruso)

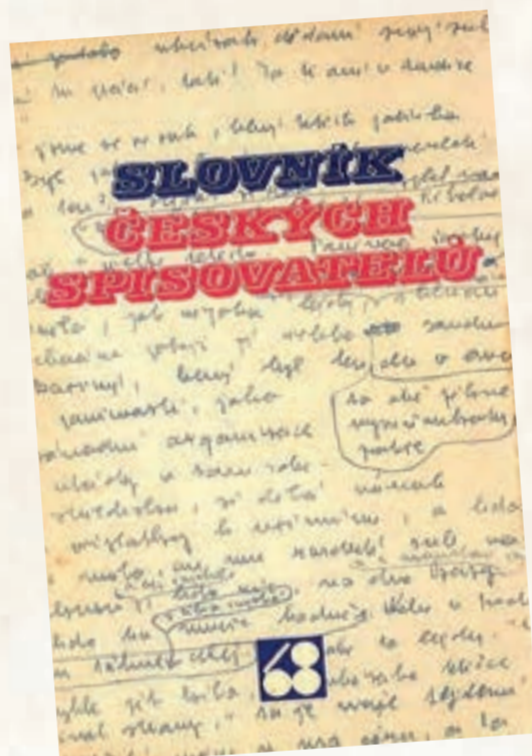
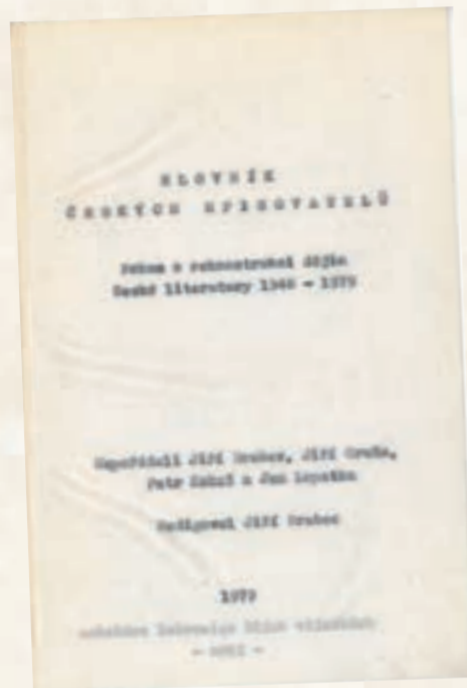
HUMORNÍ ČASOPIS
(73) teoretické základy hudební pedagogiky? (Hubert)
(78) představoví selendži (elvia)

DOKUMENTY
(81) promluvy smlechnuté po padesáti letech
(89) prokopová/na hraděch a v čín jsou se tam setkale
(93) máš a bítivou francouzsky

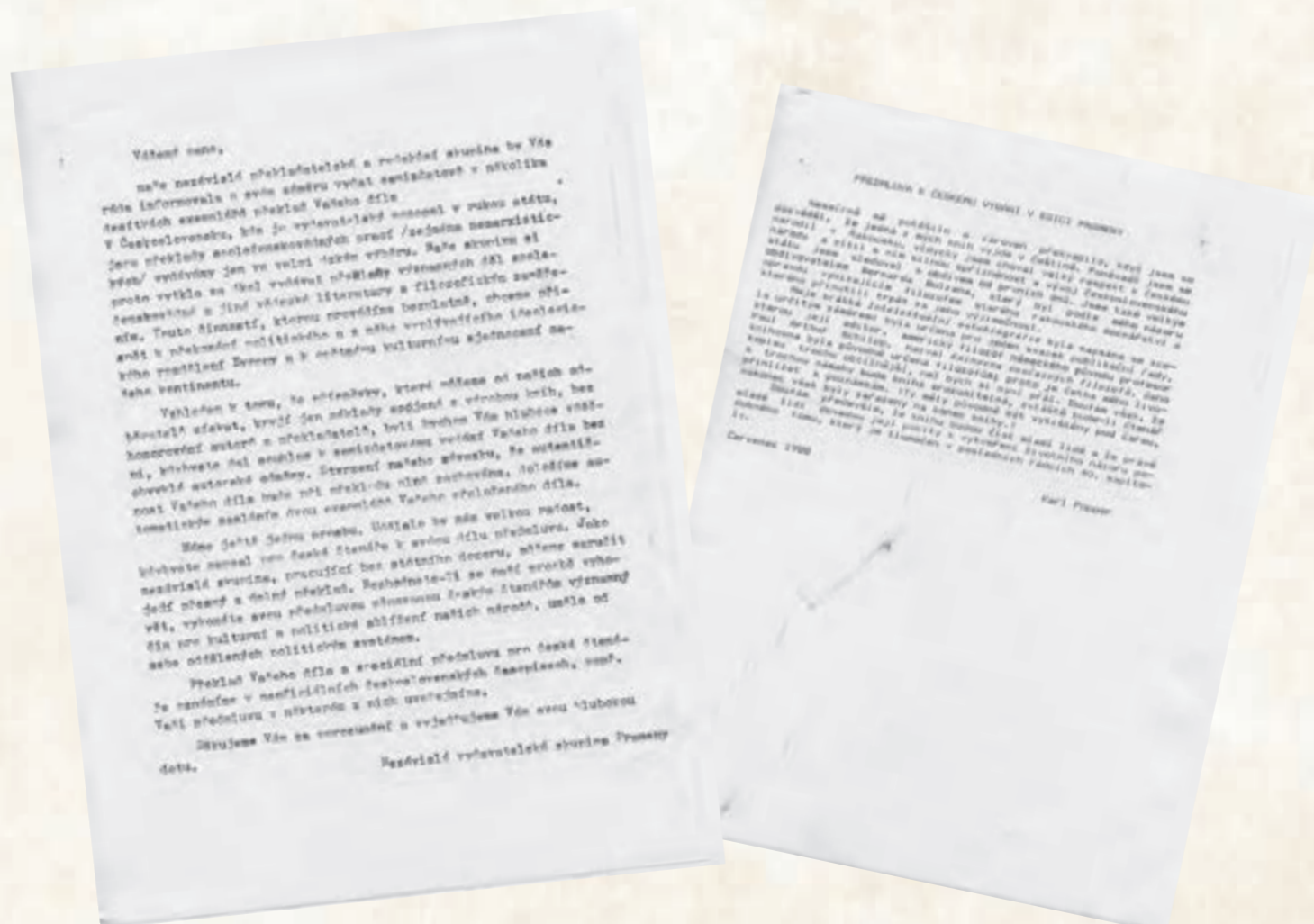
← U zrodu periodicky vydávaného **Kritického sborníku**, jenž se měl věnovat reflexi nezávislé literatury, stáli básník Jan Vladislav a literární historik František Kautman. Záhy po vydání prvního čísla v květnu 1981 se však čtvrtletníku ujali kritik Josef Vohryzek, filolog Karel Palek (Petr Fidelius) a později též editor a kritik Jan Lopatka. Časopis se zprvu zabýval všemi druhy umění a zařazoval i práce filozofické či historické; poté, co byla založena další specializovaná periodika, se jeho záběr zúžil na slovesné umění.

← Soudobým dramatem a otázkami divadla se zabývala revue **O divadle**, jejíž vznik iniciovala Olga Havlová. Ačkoliv časopis řídili převážně divadelníci, kteří nesměli vykonávat svá povolání, na jeho stránkách se diskutovalo o problémech „veřejné“ divadelní kultury a publikovali tu i její představitelé, byť zejména zpočátku pod pseudonymy. Časopis tak byl jedním z prvních, jemuž se podařilo překročit hranice mezi prostředím oficiální kultury a kulturním disentem. Výbor textů z této revue vydala stockholmská Nadace Charty 77 v angličtině.

↑ Zakazovaní spisovatelé neměli zmizet jen z veřejného prostoru, ale také z literárního kánonu a z obecného povědomí – tedy například i ze slovníků. Soupis soudobých zakázaných autorů, který si pro vlastní potřebu pořizovali spisovatel Jiří Gruša a literární historik Jiří Brabec, dal v polovině sedmdesátých let vzniknout hesláři strojopisného **Slovníku českých spisovatelů**. Ke spolupráci na lexikografickém díle zapomenutých autorů, kteří mezi lety 1948–1979 publikovali neoficiálně, byli přizváni básník Petr Kabeš a literární kritik Jan Lopatka, na bibliografické a dokumentační práci se podílel knihovník Divadelního ústavu Aleš Zach. Samizdatový slovník se objevil poprvé v roce 1979 a překvapivě rychle se začal šířit v desítkách opisů po celé zemi. Roku 1982 vyšel v torontském nakladatelství Sixty-Eight Publishers manželů Škvoreckých. V Československu byl tiskem vydán pod názvem Slovník zakázaných autorů až v roce 1992.

↑ Systematickým počinem v oblasti překlady odborné literatury byla edice **Prameny**, založená Jiřím Müllerem v Brně. Edici řídila pětičlenná redakční rada, složená z akademiků z různých oborů, která vybírala vhodné tituly zahraniční literatury. Na ty pak vydavatel získával autorská práva, zpravidla za symbolickou cenu, a zadával je k překladu. Díky finanční i materiální podpoře Vzdělávací nadace Jana Husa, Nadace Charty 77 a dalších zahraničních institucí přešly Prameny jako jedna z prvních samizdatových edic na počítačovou sazbu, která umožňovala vydávat tituly ve vyšším počtu a v případě rozebírání i opakovaně; originální software Morning Star pro psaní s českou diakritikou vyvinul Jiří Zlatuška, pozdější děkan Fakulty informatiky Masarykovy univerzity.

15/ Neformální sdružení a spolky, recese a mystifikace

Kritický občanský či umělecký postoj vůči době, jež prosazovala kult průměrnosti a snažila se potlačovat osobitost, na sebe často bral podobu humoru, ironie, nadsázky či mystifikace. Skupiny přátel nebo spolužáků zakládaly neformální zájmová sdružení, stolní společnosti nebo recesistické spolky, pořádaly recesní kulturní podniky a happeningy. Společné akce pak účastníci dokumentovali ve vlastních samizdatových časopisech a příležitostných sbornících. Ačkoli své aktivity zpravidla sami nechápali jako politickou revoltu vůči režimu, mnohdy se tito vydavatelé ocitali v podezření z protistátní činnosti a čelili stejným rizikům jako tvůrci jiných strojopisných periodik.

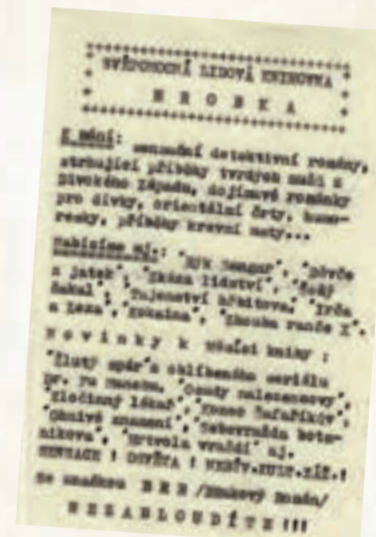

← Literární občasník **Romantický kurýr** vydával v roce 1977 Spolek Karla Hynka Máchy, jehož členové se scházeli každou středu v hospodě U Bonaparta na pražské Malé Straně a udržovali přátelské kontakty se členy dalších tzv. „oponentních“ spolků – Spolku Pohodlí a Společnosti Zlatá Praha, scházejících se v téže restauraci. Na snímku členové Spolku Karla Hynka Máchy při setkání u básníkovy hrobu na Vyšehradě.

↓ Náklonnost k pokleslé literatuře spojovala skupinu přátel z prostředí disentu, k níž patřili mj. Jarmila Bělíková, Olga Stankovičová, Vlastimil Třešňák, Olga Havlová a Petruška Šustrová. Společně založili Svěpomocnou lidovou knihovnu Hrobka, jež se specializovala na brakovou literaturu a již odborně vedli Olga a Andrej Stankovičovi. Její recesistický občasník **Nový brak** (1981–1989) mapoval dění v tzv. spolku BRR, stolní společnosti ustavené v pražské vinárně U Šupů.

← Humoristický časopis pro potřeby skupiny stálých hostů malostranských hospůdek U Krále brabantského, U Glaubiců i jiných připravovali v roce 1970 jménem Ústředního výboru Ne-tvůrčí skupiny závislých umělců až diletantů Vlastimil Marek a hudebník Jaroslav Jeroným Neduha. Každé číslo mělo svůj vlastní název. Postupně se vystřídaly Satirinicoton, Čmýra, Šumák, Kypík či **Topořík**.

← Příjmení někdejšího československého fotbalisty dalo název časopisu **Kvašňák**, vydávanému v letech 1988–1989 autory kolem samizdatového periodika Dolmen a členy souborů tzv. Pražské pětky, zvláště divadla Sklep. Směřování Kvašňáku naznačovaly již podtituly Magazín pro intimní potřebu bytostí s jemnou psychikou nebo Magazín pro pohodličku. Po listopadu 1989 časopis ještě krátce vycházel i oficiálně.

← Nedožitě šedesátiny naivního básníka a „demiurga“ Jana Nováka (na snímku), který kolem sebe na přelomu šedesátých a sedmdesátých let soustředil volné uskupení svých příznivců zvané „brněnská bohéma“, připomněl v roce 1985 básník a překladatel Pavel Řezníček sborníkem **Anděl z Cejlu**, vydaným jménem fiktivní Vědecké společnosti Jana Nováka. V příspěvcích, jejichž rozpětí sahalo od mírné nadsázky až po zřejmou mystifikaci, se kromě pořadatele sborníku představili další členové „bohémy“: režisér Karel Fuksa, básníci Zeno Kaprál a Jiří Olič, hudební skladatel Miloš Štědroň a další.

↑ Vítání jara nebo Svátek kola byly jen některé z happeningů a recesistických akcí přeloučské undergroundové komunity. Hlavními iniciátory dění zde byli Jaroslav Foršt, Karel Novotný, Josef „George“ Novotný a Tomáš Mazal, kteří stáli také za vydáváním časopisu **Následky horka / NH 929** (1977–1981). Na snímku redakční novoročenka na rok 1980.

16/ Na hranici tolerance (a místy i za ní)

Při potírání samizdatu aplikovali komunisté pravidlo platné v každém autoritativním režimu – cokoli není výslovně povoleno, je automaticky zakázáno. Z hlediska Státní bezpečnosti nebylo podstatné, zda opisované texty hlásaly „protisocialistické“ názory, nebo zda šlo o zcela apolitická literární díla: už jen pouhé šíření tiskovin svépomocí bylo považováno za protizákonnou činnost. Aby se vyhnuli stíhání, snažili se vydavatelé zpravidla své aktivity utajit a dodržovali relativně přísná konspirační pravidla. Jiní se snažili balancovat na hranici zakázaného a tolerovaného, a hledali proto fiktivní či skutečnou záštitu různých zájmových sdružení a spolků.

← Na počátku sedmdesátých let vznikla při Svazu hudebníků ČSR **Jazzová sekce**, jejímž hlavním cílem byla podpora jazzu v Československu – pořádala např. festival Pražské jazzové dny a další kulturní pořady a pro své členy začala vedle bulletinu Jazz vydávat knižní edici Jazzpetit, do níž zařadila mj. i první vydání Hrabalova románu *Obsluhoval jsem anglického krále*. Stát se několikrát neúspěšně pokusil Jazzovou sekci rozpusťt; v roce 1984 byl nakonec zrušen celý Svaz hudebníků a od září 1986 byli členové výboru Jazzové sekce vazebně stíháni. Výsledkem následujícího procesu byly nepodmíněné tresty pro Karla Srpa a Vladimíra Kouřila a podmíněné pro Čestmíra Huňáta, Josku Skalníka a Tomáše Křivánka.

← Časopis Klubu spřízněných duší při divadle Semafor **Jonáš** vznikl v roce 1967; klubovou tajemnicí byla tehdy Marie Vaculíková, manželka spisovatele a zakladatele Edice Petlice Ludvíka Vaculíka. Během normalizace byl klub dvakrát zakázán (1971, 1986), vždy se mu však podařilo vstát z mrtvých, ve druhém případě dosti absurdně pod záštitou Svazarmu (Svaz pro spolupráci s armádou). Do časopisu nepsali autoři z politického disentu, příležitostně se zde však uplatnili různí veřejně nepublikující spisovatelé a publicisté.

← Výraznou skupinu pohybující se na hranici legality tvořili příznivci sci-fi literatury. Členové svébytné a velmi agilní komunity, tzv. fandomu, se organizovali ve sci-fi klubech a pořádali celorepubliková setkání (cony). O akcích se od roku 1984 informovali prostřednictvím časopisu **Interkom**, samizdatového bulletinu s celorepublikovým dosahem.

← Na gymnáziu ve Slaném založil v roce 1984 Ladislav Peška spolu se svými studenty Sci-fi klub Slaný a následně časopis **Slan** (1985–1992). Od třetího čísla fanzin v tiráži uváděl, že vychází „pro vnitřní potřebu SKF Slaný s povolením OK ONV Kladno č. j. 28/28“; toto skutečně udělené povolení pak přejímaly i další sci-fi kluby a uváděly je ve svých čistě samizdatových publikacích.

← „Pro vnitřní potřebu členů“ Sci-fi klubu ADA, působícího při Klubu elektroakustiky, videotechniky a digitální techniky 405. ZO Svazarmu (jež nicméně k vydávání periodického tisku neměla žádné povolení), vycházel také časopis **Ikárie XB** (1986–1989). Šéfredaktor Jaroslav Olša jr. a jeho spolupracovníci, k nimž patřili Ivan Adamovič, Alexandr Hlinka (Alex André), Pavel Kosatík nebo Ondřej Neff, se snažili o maximálně profesionální pojetí – časopis nabízel překladovou i českou beletrii, ale také Průvodce po světové sci-fi, kritickou rubriku a pravidelný kreslený seriál, seznamující čtenáře s historií českého a světového komiksu.

← Sílicí nespokojenost vysokoškolských studentů se koncem osmdesátých let projevila vznikem řady časopisů. O žádný kompromis s režimem se nepokoušeli zakladatelé brněnské **Revue 88** (1988–1989), kteří dokázali déle než rok vzdorovat vedení svých fakult, Národnímu výboru i krajské prokuratuře.

← V Praze na Fakultě žurnalistiky UK vycházel časopis **Proto**, redigovaný Pavlem Žáčkem, na Filozofické fakultě UK časopis **Situace** a na AMU **Kavárna AFFA**, kterou řídil Martin Mejstřík (na titulní stránce jednoho čísla si redakce dovořila imitovat hlavičku ústředního komunistického deníku *Rudé právo*). Z prostředí pražských škol vzešel 18. listopadu 1989 impuls k týdenní protestní stávkě, v jehož důsledku se v Československu po čtyřiceti letech zhroutil komunistický režim.

Založeno na knize
Michal Příbání a kol.:
Český literární samizdat 1949–1989.
Edice, časopisy, sborníky.
Praha, Academia
a Ústav pro českou literaturu AV ČR 2018.

Publikace lexikografického oddělení Ústavu pro českou literaturu AV ČR přináší dosud nejuplněnější informace o českém literárním samizdatu z období komunistického režimu, který v letech 1948–1989 trvale pronásledoval nejen politickou, ale i kulturní opozici. V úvodní kapitole autoři publikace stručně připomínají historii samizdatové literatury na českém území a popisují praktické stránky jejího vydávání. Věnují se právním okolnostem a ekonomickým podmínkám, problematice distribuce samizdatových publikací i kontaktům jejich vydavatelů s exulanty a zahraničními spolupracovníky. Jádrem publikace jsou však podrobná hesla jednotlivých vydavatelství, časopisů a neperiodických sborníků. Výběr hesel se neomezuje na „centrální“ samizdat kulturního disentu, reprezentovaný Ludvíkem Vaculíkem, Václavem Havlem a dalšími známými a uznávanými osobnostmi. Autoři chápou samizdat jako jeden z projevů tehdejší alternativní kultury, a proto sledují jeho rozvoj ve všech regionech České republiky. Všímají si i úzce specializovaných edic, generačních almanachů, časopisů specifických subkultur (trampský samizdat) a tvůrčích okruhů vyhraněných literárních zájmů (sci-fi fanziny), jakož i strojopisů rozšiřovaných pouze v uzavřených skupinách blízkých přátel. Toto pojetí autorům publikace umožňuje zachytit nejen uměleckou, ale i sociální funkci samizdatu jako jednoho z prostředků protikomunistické rezistence. Zásadní materiálovou základnu autorům poskytla pražská knihovna Libri prohibiti Jiřího Gruntoráda, na přípravě hesel však spolupracovala také řada někdejších vydavatelů, kteří autorům zpřístupnili své soukromé sbírky a archivy. Publikace je doplněna rejstříky a bohatým obrazovým doprovodem.

Navštivte

Libri prohibiti

Knihovna samizdatové a exilové literatury Libri prohibiti disponuje nejbohatšími fondy strojopisných publikací a exilových tiskovin na území České republiky, rozsáhlý je i archiv audio a videozáznamů. Knihovna sídlí v Praze na Senovážném nám. 2 a všechny její fondy jsou k dispozici k prezenčnímu studiu od pondělí do čtvrtka vždy od 13 do 17 hodin.
<http://www.libpro.cz/>

Digitální archiv Scriptum.cz

Nejrozsáhlejší digitální archiv exilových a samizdatových časopisů je jedním z projektů Sdružení občanů Exodus v Plzni a Třemošné, které poskytuje práci lidem se zdravotním handicapem. Jeho webové stránky aktuálně nabízejí obvykle kompletní řady 70 samizdatových a 60 exilových titulů.
<http://scriptum.cz/>

Slovník české literatury po roce 1945 on line

Veškeré životopisné a bibliografické údaje (nejen) o autorech působících v samizdatovém prostředí poskytuje internetový slovník Ústavu pro českou literaturu AV ČR. Zájemcům nabízí postupně aktualizované informace také o poválečných literárních časopisech a nakladatelstvích. V současné době slovník zahrnuje přibližně 1400 hesel.
<http://www.slovnikeskeliteratury.cz/>

Česká literární bibliografie

Nejrozsáhlejší bibliografickou databází z oblasti českých literárních dějin i současného literárního života dlouhodobě zpracovává bibliografické a archivní oddělení Střediska literárněvědných informací ÚČL AV ČR. V posledních letech ji postupně rozšiřuje o článkovou bibliografii samizdatových periodik.
<https://clb.ucl.cas.cz/cs-cz/bibliograficke-databaze>

Přečtěte si

Josef Alan (ed.): Alternativní kultura. Příběh české společnosti 1945–1989

Soubor rozsáhlých a vzájemně provázaných studií je věnován té části české kultury poválečného období, která byla vytlačována mimo oblast oficiálního či alespoň tolerovaného kulturního a společenského života. Autoři jednotlivých kapitol se zabývají otázkami literatury, výtvarného umění divadla i hudby sledovaného období. Kapitoly z oblasti samizdatu zpracovali Jiří Gruntorád, Martin Machovec a Tomáš Vrba.
Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2001

Gabriela Romanová: Příběh Edice Expedice

Publikace je věnována dějinám jednoho z nejvýznamnějších samizdatových nakladatelství, na jehož vedení se podílel Václav Havel. Sestává z původní studie a ze souboru rozhovorů s jednotlivými spolupracovníky Edice Expedice. Přináší i soupis vydaných titulů.
Praha, Knihovna Václava Havla 2014

Korespondence samizdatových vydavatelů

Zájemci o český samizdat mají k dispozici několik publikací zahrnujících komentovanou korespondenci významných vydavatelů. Knižně dosud vyšly dopisy Václava Havla se zakladatelem Nadace Charty 77 ve Stockholmu Františkem Janouchem (2007) a vedoucím v Německu sídlícího Československého dokumentačního střediska Vilémem Prečanem (2011). Svou korespondenci s Františkem Janouchem uveřejnil také zakladatel Edice Petlice Ludvík Vaculík (2012). Do zákulisí provozu nakladatelství Rukopisy VBF Ize nahlédnout v knize dopisů Bedřicha Fučíka Mojmiru Trávníčkovi Listovní příležitosti (2003).

Přepisovat a šířit výslovně zakázáno! Český literární samizdat 1949–1989

Připravily: Alena Příbáníšová a Andrea Vítová

Grafické zpracování: Stará škola (staraskola.net)

Výstava byla připravena na základě knihy Michala Příbáníš a kol. Český literární samizdat 1949–1989.

Edice, časopisy, sborníky (Academia – Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha 2018).

Její vznik podpořila Akademie věd České republiky v rámci programu Strategie AV 21.

Za obrazový materiál ke knize a výstavě děkujeme knihovně Libri prohibiti Jiřího Gruntoráda, Knihovně Václava Havla, Muzeu jihovýchodní Moravy ve Zlíně, Národnímu technickému muzeu v Praze a všem samizdatovým vydavatelům a čtenářům, kteří nám poskytli dokumenty a fotografie ze svých soukromých archivů.

Všechny tematické výstavy z edice Literatura ke stažení jsou volně k dispozici na webu ÚČL AV ČR: www.ucl.cas.cz.

Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i.

Oddělení lexikografie

Na Florenci 1420/3, 110 00 Praha 1

Akademie věd
České republiky

Akademie věd
České republiky
Strategie AV21

